

Anmeldelser

Niels-Holger Larsen:

Bornholmsk byggeskik på landet

Bornholms Museum, Rønne 1983, 168 s., ill. Pris 95 kr.
ISBN 87-88179-00-1.

Der er et misforhold mellem de omfattende undersøgelser af danske bondebygninger, som er udført i tidens løb, og omfanget af den litteratur, der er udkommet om emnet. Mejborgs undersøgelser for hundrede år siden førte ganske vist til den smukke bog om slesvigske bøndergårde, som ikke fik nogen fortsættelse om andre landsdele. Men de senere landsundersøgelser af bondebygninger udført af Dansk Folkemuseum i 1920'erne og -30'erne fik lige så lidt som Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser i 40'erne og 50'erne den publikationsmæssige afslutning, som man med rimelighed havde kunnet forvente, ikke mindst hvis man f.eks. sammenlignede med Nationalmuseets støt udkommende værk Danmarks Kirker. Den første bølge af undersøgelser er mest skildret i Zangenbergs mange småartikler, og bondegårdsundersøgelseernes resultat er bugnende arkiver, hvis indhold ikke er publiceret, kun punktvis omtalt i mindre arbejder. Så meget mere glædeligt er det, at Bornholms Museum for nogle år siden har udsendt en måske ikke vældig stor, men særdeles indholdsrig bog om bornholmsk byggeskik på landet.

Der har været et solidt grundlag for tilblivelsen af denne bog. Bornholm er en af de landsdele, hvor indsamlingen af data vedrørende den landlige byggeskik er foregået mest intensivt. Folkemuseets og Fri-landsmuseets arkitekt Zangenberg var meget aktiv på Bornholm i flere omgange i 1920'erne, og bondegårdsundersøgelsernes første store kampagne foregik på Bornholm i krigssommeren 1944. Materialet herfra blev suppleret ved to hastige

berejsninger i den allersidste ende af de såkaldte bondegårdsundersøgelser i 1959 og 1960. Siden har Bornholms Museum fra 1976 foretaget omfattende undersøgelser med direkte henblik på publicering af de indsamlede oplysninger. Det vældige materiale af tegninger, fotografier og beskrivelser, der på denne måde er skaffet til veje, har været suppleret ved arkivundersøgelser, som allerede blev påbegyndt af Nationalmuseet under den sidste del af bondegårdsundersøgelserne og siden er fortsat af Bornholms Museum.

Bogen er disponeret på en sådan måde, at man indledningsvis får en historisk oversigt med en vis vægt på landbrugets forhold. Det særligt bornholmske omtales, for bebyggelsens vedkommende således manglen på landsbyer. Til redegørelsen for bebyggelse og kulturlandskab hører bogens udmærkede anvendelse af fotografier og kort, herunder det løst indlagte kort af Mansa, der lidt mystisk angives at være tegnet 1852 og trykt 1851. Der gøres rede for det interessante nummersystem for gårdene, der sogn for sogn er nummereret i to grupper, selvejergårde og vornedgårde. Systemet kendes fra 1600-årene. Vornedgårdenes brugere var kronens bønder, indtil staten solgte gårdene i 1744. Siden da var der ingen forskel på de to slags gårde, og de bornholmske bønder havde under alle omstændigheder både før og efter en anderledes fri stilling end de fleste andre danske bønder.

Bogens centrale hovedstykker handler om byggeskik. For tiden før 1600 er vor viden spredt, og forfatteren indskrænker sig klogeligt til kortfattet at nævne de få holdepunkter. Hovedvægten må ligge på perioden 1600-1900 og da især på tiden efter 1750. Før da er grundlaget først og fremmest de arkivalske kilder, og der gøres et udmærket forsøg på anskueligt at sammenfatte deres udsagn især med hensyn

til stuehusenes planløsninger. Der vises gennemgående forsigtighed ved tolkninger, f.eks. når det drejer sig om herbergs- huset og dets eventuelle afsmitning på den velkendte bornholmske høje salsgavl, der anses for et relativt sent træk.

Stuehusenes grundplaner og rummenes funktioner kan for perioden 1750-1900 belyses ved hjælp af et meget stort materiale fremskaffet ved registreringer af bygninger, der i hvert fald endnu var bevaret på registreringstidspunktet. Materialet er nok knap så omfattende, når det gælder udlængerne. Her medførte nye driftsformer og produktionsomlægninger, at der fra sidste halvdel af 1800-årene skete store ændringer ved om- og tilbygninger. Det er velgørende at få fastslået visse kendsgerninger vedrørende den såkaldte gårdkone, dvs. en fritliggende lille længe på gårdspladsen. At den også er forekommet hist og her uden for Bornholm, i hvert fald på Sjælland, var kendt i forvejen. Ligeledes at den ikke fandtes på alle bornholmske gårde. Nu får vi at vide, at gårdkonen er et sent træk, først almindelig i slutningen af 1700-årene, og vi får udbredelsen af gårdkoner i 1800-årene belyst ved angivelse af procenter sogn for sogn. Der var nogle forskelle, men for landsdelen som helhed blev det aldrig over en tredjedel af gårdene, der havde gårdkone, og de allerfleste af dem er siden forsvundet.

Byggeskik er ikke bare rumfordeling, mest anskuet i ét plan, det er også konstruktioner og farver. Ved redegørelsen for bindingsværk, der helt til begyndelsen af vort århundrede var gængs byggemåde på Bornholm, har man glæde af, at forfatteren er arkitekt og kan lave nydelige og anskuelige tegninger, der forklarer komplicerede konstruktioner og tømmeramlinger. Det særligt bornholmske træder frem, bl.a. ved tage og gavle, og der er en grundig gennemgang af vinduer og døre med opmålinger af karmprofiler og andre detaljer.

Redegørelsen for byggeskikken afsluttes med to vel korte kapitler om grundmurede huse og om husmandssteder.

Resten af bogen er af en noget anden karakter. Her er en vejledning for dem, som vil studere en landejendoms historie, med henvisninger til litteratur og anvisning på, hvordan man finder oplysninger i arkiverne.

Der gives også vink med hensyn til, hvordan man kan undersøge en bygning og finde sporene af dens historie.

Det sidste hovedafsnit giver råd og anvisninger om vedligeholdelse, reparation og fornyelse af de gamle bygninger, der er skildret i størsteparten af bogen. Det er et godt afsnit at læse og se på tegninger i, hvadenten man selv vil gå i gang med arbejdet, eller man vil snakke med en håndværker om det. Der er skrevet med forståelse for de krav, moderne mennesker stiller også til gamle huse, og der er advaret mod forskellige dårlige løsninger. Det afsluttende kapitel om ny byggeri skal også forstås som gode råd mere end en redegørelse for, hvordan det ny byggeri faktisk er.

Sådan vil det moderne museum gerne være med til at præge det omgivende samfund ved at påvirke, ikke blot til bevaring af nogle bygninger, men til at det sker med sans for deres særlige kvaliteter. Det virker overbevisende, når det som her foregår i tilknytning til en sober og grundig fremlæggelse af et vældigt fond af viden.

Man kunne ønske, at andre lokalmuseer ville gøre ligeså. Der vil næppe nogensinde fra Nationalmuseet blive udpeget en samlet publikation af materialet om bondebygninger. Hvis det lokale museum går i gang med opgaven, har det fordel af det nære forhold til den enkelte egn og af muligheden for at foretage supplerende undersøgelser også af fragmentarisk bevarede eller senere bygninger. På den måde kan der meget vel opnås bedre resultater, end hvis det centralt opbevarede materiale også skal publiceres fra centralt hold.

Peter Michelsen.

– men størst er kærligheden.

Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede. Udgiven af Anna, Elin, Gudrun og Jutta Bojsen-Møller og Birgitte Haarder. Gyldendal 1985. 429 s. ill. Kr. 198.

ISBN 87-00-93354-6.

Præsten F.E. Boisen kan man let få noget at vide om. Han fylder mere end to spalter i Dansk Biografisk Leksikon (3. udg.), Knud Banning skriver om ham i Degnekristne

(1958) og i De sjællandske vækkelser (1961) og A. Pontoppidan Thyssen i Den nygrundtvigske bevægelse (1958).

I dag ved man imidlertid næsten endnu mere om hans kone Eline.

Gennem en halv snes år nedskrev hun »sine livsbilleder«. Hun begyndte allerede da hun var i begyndelsen af fyrrerne, fordi hun troede at hendes dage var talte. Hun havde været syg i længere perioder.

Da hun døde i 1871 efterlod hun sig et omfattende erindringsværk, og ifølge familietraditionen – som udgiverne ved alt om eftersom de alle fem er tipoldebørn af Eline – destruerede hendes mand sammen med en af døtrene enkelte passager i hendes manuskript.

I 1920'erne afleverede tre af hendes børn imidlertid til Rigsarkivet en maskinskrevet afskrift af det der var tilbage af det originale manuskript påhæftet den klausul, at intet vedrørende deres forældres ægteskab måtte offentliggøres, da erindringerne, som de udtrykte det, gav en »i det væsentlige misvisende Opfattelse af deres Forældres indbyrdes Forhold«.

Udgiverne skriver, at de tre børn var kendte personer i tiden før og efter århundredskiftet, »og som de gode grundtvigianere de var idealiserede de familien. En offentliggørelse af deres mors erindringer ville få familiebilledet til at blegne, og F.E. Boisens eftermæle ville blive noget blakket. Samtidig må man medgive dem, at deres mor skrev så åbent om sit ægteskab og sin bitterhed, at det er naturligt, at der måtte gå mange år, før nogen overvejede at udgive erindringerne.«

De fem tipoldebørn har nu »gennem et grundigt fællesarbejde« forkortet erindringerne ned til det halve. De har lagt vægt på Elines ungdomsår og hendes liv som præstekone i Skørping i 1830'erne og 40'erne og i Vilstrup i 50'erne.

Som udgave er den perfekt. Den har alt hvad hjertet kan begære: et forord hvori kildeforholdene beskrives, en stor efterskrift – »Et kvindeliv« – skrevet af Anna og Jutta B.-M. som analyserer hele værket, slægts- og tidstavler og et udførligt noteapparat.

Udgvnen afsluttes med et personregister, der blot har én lille fejl: man kan ikke slå op under fornavne. Og det er lidt

ærgeligt, for det er et uhyre kompliceret persongalleri man præsenteres for. Man skal næsten leve sig helt ind i hendes miljø for at kunne huske, hvem Meta er, hvem Carl er osv. Eksemplerne er legio. Man burde kunne slå op under Meta og Carl. At den første er Meta Grundtvig kunne jeg klare – men hvem er Carl (side 273)?

Det er dog småting. Det væsentlige er, at man har fået et særdeles velkommenteret og omfattende uddrag af en præstekones erindringer. En kvinde som efter »13 Aars Slid og Slæb« skriver: »jeg havde altid haft en Pige mindre end alle mine Nabokoner, klædt mig som en Bondekone – og spist endog ringere end hjemme hos min stakkels Moder – bare vi havde noget til Boisen«.

– men størst er kærligheden.

lørn Piø.

Opvækst. Erindringer

Antologi om ændringerne i børn og unges vilkår på landet 1860-1920. Red. af Anette Bøtter-Jensen, Troels Boeberg Jensen og Jes Jessen. Odense 1984. 151 s. (Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920; 16). Pris: abnm. 64,65. Løssalg: 96,40. Odense Universitetsforlag. ISBN 87-7492-474-5.

»Opvækst« er en erindringsantologi, hvis mål det er at anskueliggøre dels ændringerne i børns og unges opvækst-vilkår ved overgangen fra »det gamle« landbrugs-samfund til »det ny« – dvs. perioden 1860-1920 – og dels de meget forskellige vilkår, der var for børn fra forskellige samfundslag (gårdmandsbørn, husmandsbørn, daglejerbørn osv.).

Størstedelen af erindringsbrudstykkerne er hentet fra lokalhistoriske årbøger eller blade og tidsskrifter som f.eks. Højskolebladet, Landmandsbladet og Vort Landbrug; et enkelt er ovenikøbet trykt her for første gang. Det er altså relativt ukendte erindringskrivere, man finder i denne antologi og dermed også tekster, man ikke igen og igen er stødt på i nogle af de mange tekstsamlinger, der er udkommet i de senere år.

Udover at være opdelt i fire temaer (og dermed fire kapitler) er teksterne inden for

de enkelte temaer ordnet kronologisk og socialt. På denne måde modstilles »det gamle« og »det nye« landbrugssamfund samt de meget forskellige livsvilkår, der var for henholdsvis bønder og jordløse. Med undtagelse af det sidste kapitel afsluttes hvert kapitel med nogle uddrag af indlæg fra tidens debat indenfor de respektive temaer, hvad der får de forskellige erindringsbrudstykker til at hænge sammen på en relevant måde.

De temaer, der belyses, er I Hjem og arbejde, II Skolegang, III Ungdomsliv og endelig IV Ægteskab og fremtid. Det første kapitel er langt det største – det udgør næsten halvdelen af bogen. Her hører man om hvordan de fleste børn tidligt fik pligter. Værst var det selvfølgelig for landarbejderbørnene, der ofte før de var fyldt 10 blev fæstet væk hele sommerhalvåret: »Vi Børn kom tidligt ud at tjene, i 8 og 9 Aars Alderen, for der skulde jo megen Føde til, og det var svært at skaffe den. Pigerne fik gerne Plads som Barnepiger eller med at vogte Gæs og maatte hjælpe til med alt det, de kunde udrette. Vi Drengene blev kaldt Flytteknægte eller Hjorddrengene, og nu var det saa min Tur til at komme ud at tjene. For Mennesker, hvis Liv maaske tilfældigvis er blevet saaledes at alt drejer sig om, at vi kan erhverve os saa meget, at vi kan leve, glemmes Tid og Sted i den spændende økonomiske Kamp« (s. 31).

Børnene var på godt og ondt overladt til den skæbne, den enkelte husbond fandt passende. Deres arbejdsdag var lang og fritid fandtes stort set ikke. »Børnenes Arbejdstid er i Reglen fra 4 Morgen til 10-11 Aften, det vil sige, de faar næppe over 5 Timers Søvn. Følgen deraf er den, at Børnene, naar de kommer i Skolen, har grumme vanskelig ved at høre Ole Lukøje i at besøge dem . . . Disse Børn ere saa gennemsløve, saa rent ud forbavsende døde, at de først hen i Vinterens Løb kvikke op« (87-88).

Skolegangen, der er temaet for kapitel II, var altså så som så – i alt fald for tjenestedrengene. Selvom de fleste gårdmandsbørn også måtte hjælpe til med arbejdet på gården, havde de m.h.t. skolegangen den fordel, at de hele året rundt gik i den samme skole, hvorimod tjenestebørnene skiftede skole hvert efterår og hvert forår:

»Jeg kender Skoler, hvorfra der om Foraaret rejser en halv Snes Drengene, og Skoler, hvortil der ankommer lige saa mange. Selve dette Forhold er imidlertid højst uheldigt baade for Skolen og for Børnenes Undervisning« (85).

I kapitel 3 »Ungdomsliv« hører man om, hvordan de unges samværdsformer udfoldede sig til årets forskellige fester (høstfest, fastelavn, sommerfesterne osv.) samt hvordan foreningslivet efterhånden vandt indpas. De 2 debatartikler, der afslutter kapitlet, handler henholdsvis om hvordan samlivet på højskolerne formede sig, og om hvordan »kun Gaardmandsbørnene og andre med disse nærmest ligestillede nyder godt af Højskolerne; den egentlige besiddelsesløse Arbejderstand har Højskolerne ikke kunnet naa;« (125)

I det sidste og ikke mindst spændende kapitel er det lykkedes udgiverne at finde 3 erindringer, der berører emnet »Ægteskab og fremtid«. Et af erindringsbrudstykkerne skildrer det traditionelle ægteskabsmønster på en østjysk egn, mens et andet særligt hæfter sig ved den dobbeltmoral, der herskede på det seksuelle område. Det smukkeste og mest personlige indtryk får man igennem de breve, der er medtaget fra brevsamlingen »Hanne og Rasmus«.

Alt i alt lever denne erindringsantologi meget fint op til sin titel – og lidt mindre måske, til sin undertitel. Det er nemlig først og fremmest børnenes forskellige levevilkår, man får indtryk af igennem erindringerne. »Ændringerne« bliver man især opmærksom på via udgavernes indledning og via de debatindlæg, der afslutter de enkelte kapitler. At man samtidig får et væld af oplysninger om, hvordan livet på landet formede sig både ude og inde gør selvfølgelig ikke bogen ringere. Udover at være en god kildeindsamling til perioden er nogle af erindringerne så fin fortællekunst, at man også kan læse dem for sin fornøjelses skyld.

Else Marie Kofod.

Knud Klem: Skibsbyggeriet i Danmark og Hertugdømmerne i 1700-årene, I-II
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Søhistoriske Skrifter XIII og XIV, Finn Jacobsens Forlag, København 1985-1986. Kr. 335 pr. bd. ISBN 87-88646-12-2.

Dette 2-binds værk på i alt 560 sider er skrevet af fhv. museumsdirektør ved Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Knud Klem, som hermed fremlægger resultatet af mange års interesse for dansk skibsfart i den florissante periode. De to bind fremtræder i et meget lækkert udstyr med fin, solid indbinding, 1. classes papir, et væld af illustrationer – ikke få endda i farver – en læservenlig opsætning i 2 spalter, og endelig med få, meningsforstyrrende trykfejl. Alt i alt en nydelse. Yderligere skriver forfatteren i de fleste afsnit ganske jævnt og letlæseligt, og kun i få tilfælde lades den læge læser i stikken med fagudtryk o.l. Anmelderen må dog anholde de hyppige »som bekendt«, der kan give almindelige læsere indtryk af at være helt bagefter – hvad der slet ikke er grund til.

Værkets titel både udvides og indskrænkes af undertitlen: »Om skibsbygning og handelskompagnier i den florissante periode«. I 1. afsnit: »Opgaven« redegør forfatteren flere steder for værkets sigte, slutteligt: »hvad foretog de forskellige parter og da især statsmyndighederne sig for at udvikle skibsbyggeriet på dansk grund med gode skibe, og blev det under de foreliggende omstændigheder muligt at få bygget det antal skibe, som var fornødent til at efterkomme det ekstraordinære behov, som fandtes?«

Titel, undertitel og målsætning følges da også på den måde, at langt de fleste sider er rent deskriptive, mens nærmere analyser og vurderinger kun optræder ganske få steder, f.eks. i bind II, s. 121-122 og s. 304-305. Fra forfatterens side gives der ingen nærmere begrundelse for værkets nærmere disposition og inddeling i afsnit, som da heller ikke er særlig logisk eller overskuelig. Efter nogle indledende afsnit, som dels behandler statsunderstøttet skibsbygning i 1600-tallet, dels omtaler institutioner og tanker om handel og søfart i 1700-tallets 1. halvdel, går forfatteren uden videre over til at behandle de københavnske skibsværfter, private som kompagniejede. Gennemgangen af disse bygger – uden at det forinden markeres for læseren – på værfternes tilkomstår, altså kronologisk. Disse afsnit afbrydes dog – igen i kronologisk orden – af afsnit om statens engagement i skibsbyggeriet, hvor

især skibsbyggerforordningen af 18. marts 1776 og dens primus motor, chefen for Holmens skibsbyggeri, fabrikmester Henrik Gerner, vies et stort sidetal. Herefter gennemgås i 2. afsnit, i alt 140 sider, provinsens og hertugdømmernes skibsbygning, og så følger igen afsnit om København. Der rundes af med et blik ind i 1800-tallet, samt et »Tilbageblik«, som er en opsummering.

Ved en nærmere gennemlæsning kan det konstateres, at værkets erklærede hovedemne: skibsbyggeriet, i virkeligheden ikke optager så mange sider endda. I afsnittene om de københavnske værfter gives der megen plads for personalhistoriske og organisationshistoriske udredninger, som vel nok kan være interessante, men ikke altid er relevante for emnet. I det store afsnit 7 om Asiatisk Kompagni er skibsbygning omtalt på under halvdelen af siderne, afsnit 8 har meget lidt herom, og det samme gælder afsnittene 10, 12, 21, 24 og 31. For afsnittet om provinsen gælder, at der snarere er tale om små købstadportrætter end om skibsbygningshistorie. Helhedsbilledet bliver derfor diffust, og man kunne have ønsket sig en klarere og mere kortfattet fremstilling, måske i 1 bind, så at skibsbygningen havde fået den centrale placering, som læseren forventer.

Den samme tendens til at sprede kræfterne ses i værkets meget omfattende brug af illustrationer. Af de vel ca. 450 må op imod 50 siges ikke at være relevante for emnet i almindelighed, og i særdeleshed ikke, hvor de er placeret i teksten. Som eksempler kan nævnes bind I, s. 115, hvor en model af en hollandsk fløjte er afbildet, mens Kommercekollegiets handelspolitik beskrives. Ligeledes bind I, s. 187, hvor et sladrekompas følger en auktion over statsbyggede skibe. Denne tendens er specielt udpræget i slutningen af bind II, hvor der på siderne 270-306 er mere end 10 irrelevante illustrationer. Hvor der på disse sider er angivet billedkilde, er det i alle tilfælde Handels- og Søfartsmuseet. Og selv om museets samlinger er meget store og varierede, kan en præsentation heraf vel ikke være et mål i sig selv i et sådant værk.

Et videnskabeligt værks værdi afhænger i høj grad af de muligheder, der gives læse-

ren for at benytte det som håndbog og introduktion til videre specialstudier inden for emnet. I det foreliggende tilfælde er læseren ilde stedt. Bagest i bind II findes s. 309-317 et engelsk »Summary« og et navneregister over »Skibskonstruktører, skibsbygmestre og værftsejere«, som er udmærket. Men listen s. 307-308 over »Utrykte kilder« er det ikke. For det første genfindes i listen slet ikke alle de arkivgrupper, som forfatteren nævner undervejs i sine noter til kapitlerne. Det gælder f.eks. de centrale kilder til statens skibsbyggeri: Overskattedirektionens papirer og Søetatens fabrikmesterarkiv, begge i Rigsarkivet. Og da mange skibstegninger fremstår som hovedillustrationer, skulle Søetatens kort- og tegningssamling i Rigsarkivet, naturligtvis også have været medtaget. Her ved stilles den interesserede læser dårligt, og helt galt er det, at selv de henvisninger, der dog gives i noter og kildeliste, på ingen måde er fuldstændige og gennemskuelige, som det må kræves for at læseren med dem i hånden let kan gå i gang med yderligere studier.

Mangelen på fuldstændighed og akkuratethed i det videnskabelige apparat viser sig desværre også i forfatterens brug af litteratur. Værket indeholder ikke en litteraturliste, hvad jo i sig selv er en oplagt mangel. Men i de noter, der som nævnt findes, er dog en del litteratur nævnt. Her er det påfaldende, at der især bygges på ældre værker, mens de sidste ca. 20 års blomstrende maritim-historiske forskning kun i få tilfælde synes inddraget. Som eksempel kan nævnes kapitel 6, hvor skibsbyggeriet til orlogsflåden gennemgås. Kilden er bl.a. en fremstilling fra 1945, mens hovedværket: Hans Chr. Bjerg og John Erichsen: Danske orlogsskibe 1690-1860 (1980) ikke er medtaget.

Hovedindtrykket af Knud Klems 2-bindsværk må da blive, at man her kan hente et væld af oplysninger, fremdraget gennem mange års kildestudier. Og man kan glædes over de mange fornemme illustrationer af teknisk høj kvalitet. Men som historieforskning er værket ikke overbevisende, og dets værdi som håndbog og forskningsoversigt er beskedent.

Benny Christensen.

Nanna Damsholt: Kvindebilledet i dansk højmiddelalder

Borgen, København 1985. 339 s. Kr. 198. ISBN 87-418-7425-0.

»Kvindernes historie har sjældent udspillet sig på de scener, hvor historikernes blik faldt. Derfor er det et væsentligt punkt for historikere engageret i kvindebevægelsen, at flytte blikket således, at kvinder bliver synlige som deltagere i historien.« Og det er så det, Nanna Damsholt gør gennem sine præcise analyser af en række (latinske) tekster fra perioden o. 1150 til o. 1250 i Danmark. Hun gør kvinderne synlige »både som kønsvæsener, sociale væsener, som fiktive skikkelser og historiske personer«.

Først har hun to meget fine kapitler om »Kvindens stilling i det danske samfund« og om »Kvindesynet i den vesteuropæiske katolske tradition«, hvori hun overblikker og fremlægger en masse viden. Derefter kommer hoveddelen; kapitlerne om kvindebilledet i annaler og krøniker med Saxos Gesta Danorum som det centrale værk (kap. 4), i helgenlitteraturen, dvs. de danske helgeners legender (kap. 5) og i en gruppe tekster hvor abbed Vilhelm af Æbelholts brevsamling er den vigtigste del (kap. 6).

Det der gør, at det er en ren fornøjelse at læse Nanna Damsholts bog er, at den egentlig aldrig er indforstået. Hun retter alting helt ud, og hun skriver et ligefremt sprog.

Og så gør hun altid boet op, inden hun kaster sig ud i sine analyser af de enkelte tekster. I kap. 5 får man således først en kort præsentation af de danske hellige mænd og kvinder om hvem der findes legender. Derpå får man en redegørelse for legenders formål og funktion, for helgenkult generelt og for selve legendegenrens teknik og opbygning. Således forberedt præsenteres den første analyse: »Fremstillingen af kvinder i abbed Vilhelms levned og mirakler« med disse underafsnit: »Præsentation af teksten«, »Hvorledes fremstilles kvinderne?« og »Hvorfor skildres kvinderne således«. Denne klare fremgangsmåde bruger Nanna Damsholt i forbindelse med hver eneste tekst i de tre kapitler, og det gør ikke blot bogen læser-

venlig, det gør den også til en håndbog som det er let at slå op i.

Nanna Damsholt når ikke frem til en egentlig konklusion, men hun afslutter bogen med »nogle betragtninger over undersøgelsens resultater«. Et af dem er at »Jo mere karakter et værk har af at være lokalt, privat og omhandlende konkrete forhold, jo mere levende og nuanceret bliver dets kvindeskildring; og omvendt, jo mere universelt, abstrakt og officielt et sigte værk har, jo mere skematisk og livløst bliver dets kvindebillede.«

Denne iagttagelse – som blot er en blandt hundreder – er perspektivrig, og i helgenlegender træder det særlig illustrerende frem:

I abbed Vilhelm af Æbelholts levnedsbetænelser (vita), der er påvirket af den europæiske legendegenrens kvindeskildringer, møder man »den lukkede mandsverdens abstrakte, teoretiske forhold til kvinder«. I de mirakelfortællinger (miracula), der ledsager levnedsskildringen, er vi derimod »i de levendes verden med mennesker af kød og blod, og her er mænd og kvinder lige i forhold til hovedmotivet.«

Nanna Damsholt understreger at »Helgenlegender, og herunder mirakelfortællinger, er måske nogle af de bedste kilder, vi har til forståelse af middelaldermenneskets mentalitet.«

Overalt i denne bog, der er hendes doktorarbejde, er der inspiration at hente.

lørn Piø.

Per-Ulf Allmo og Jan Winter: Lirans hemligheter

En studie i nordisk instrumenthistoria. Musikmuseets skrifter 11 All Win, Stockholm 1985. 375 s. ill. 196 sv. kr.

Bogens titel afslører en mærkesag for de to ophavsmænd: det gamle navn lira – ikke »vevlira« (dansk »drejelire«), som er en nutidig konstruktion indenfor den videnskabelige praksis. Der er involveret en prisværdig vilje til at respektere folkelig sprogbrug. Ikke destomindre vil jeg i det følgende tillade mig at bruge det udtryk, som faktisk nu om dage falder mest naturligt på dansk. Ordet dækker jo også gan-

ske godt, hvad det handler om: et strygeinstrument, hvor buen erstattes af et roterende hjul, og som i tilgift er udstyret med europæernes yndlingsmekanik – et klaviatur.

Omslaget viser en musiker, der sender os et køligt sideblik ud gennem drejelirens halvmåneformede lyd hul. Det hele hviler på den uskyldigste lyseblå grund, og netop sådan er instrumentet: på én gang raffineret og naivt. Den design-mæssige tilrettelæggelse af publikationens indre virker til gengæld temmelig rodet. Men bogen er morsom at gennemblade med massevis af illustrationer og let læst i et levende, engageret og ligefremt sprog.

Indledningen lægger ud med en påstand, som fortjener at få et par ord med på vejen: »I Norden har den musikhistoriska forskningen med enstaka undantag förvisat liran til bisatser och fotnoter och dess historia här har varit höjld i dunkel. Den mest troliga förklaringen är att liran setts som en symbol för de lägsta samhällsklasserna och deras kulturövning. Därför har den inte utövat någon lockelse på den etablerade musikkforskningen«. Denne omfintlighed på drejelirens vegne finder jeg mildest talt overdrevet. Hvis man med stor sandsynlighed kan fastslå, at instrumentet gennem det meste af 1800-tallet i Sverige hovedsagelig blev spillet af omvandrende sydeuropæiske musikanter, så taler meget for, at det lokale materiale ikke løb fra videnskaben, hverken de seks bevarede instrumenter med en lidt usikker tilknytning til svensk tradition eller alt det øvrige stof i museer, arkiver og på biblioteker. Det var i Sverige, Norge og Finland både naturligt og nødvendigt at give højere prioritet til andre folkelige instrumenter med en righoldig genstandsdokumentation og kortere afstand til nutiden. Og i Danmark har det i hvert fald ikke forekommet en nærliggende tanke med lys og lygte at lede efter drejeliren, når ikke en eneste genstand kan anskueliggøre, hvorledes vi selv har spillet på dette instrument. Skulle man endelig bebrejde os noget, så var det snarere, at Hortense Panum ikke interesserede sig alvorligt for humlen, som endnu i hendes tid optrådte på Fanø. Eller at Angul Hammerich på Musikhistorisk Museum ikke sprang til, da hans assistent rapporterede om be-

varede humler i Dragør. Nu er toget desværre kørt fra begge dele.

I virkeligheden har det af flere grunde tjent sagen godt, at drejeliren fik lov at vente på sin nordiske monografi. Med andre uddannelser bag sig er begge forfatterne i dag musikere på instrumentet med interesse og evne for videnskabelig virksomhed. Og deres undersøgelser, specielt om drejelirens musikalske egenskaber, tonesystem m.v. baserer sig i vid udstrækning på en sammenligning med de foreliggende resultater af især Stig Walins og Jan Lings arbejder om henholdsvis humle og nyckelharpa. Altså hilser vi bogen om drejeliren i Norden velkommen, som den præsenterer sig på det helt rigtige tidspunkt, dvs. i året 1985.

Det er en storartet bog, som kommer godt omkring sit emne. Først drejelirens tidligste europæiske historie, dens vej til Norden, hvor den formentlig slår rod i slutningen af 1400-tallet, dens videre skæbne i Sverige og de øvrige nordiske lande og dens genopstandelse som del af »folk-musikvågan« i 1970ernes Sverige. Dernæst en grundig special-redegørelse for drejelirens optræden i de forskellige kildegrupper: folkelig overlevering, højere stands litteratur, billedkunst, teatret og – desværre i ringe omfang – nodematerialet. Drejelirens mange forskellige navne diskuteres indgående med udgangspunkt i en imponerende, kronologisk ordnet række citater fra 1200-tallet til vor tid. Endvidere får man en grundig gennemgang af de seks bevarede svenske instrumenter samt en komplet illustreret check-liste over alle museums-instrumenter i de nordiske lande. I særlige afsnit behandles drejelirens musikalske muligheder og den håndværksmæssige fremstilling af instrumentet. Der er billedfortegnelse og liste over trykte og utrykte kilder, men bogen har intet normalt noteapparat. Et rent ud sagt utåleligt reference-system skal kompensere herfor. Det er både utilstrækkeligt, upræcist og meget besværligt at benytte – synd, når man tager bogens ambitionsniveau i betragtning.

Udover publiceret materiale bygger fremstillingen på dels stikprøver i administrative arkiver dels en systematisk gennemgang af det stof, som museer, biblioteker og kulturhistoriske arkiver har indsam-

let. For Danmarks vedkommende er det navnlig Dansk Folkemindesamling, som i rigt mål har bistået forfatterne, og når man ser resultatet, er det morsomt og tankevækkende, hvor meget dokumentation vi egentlig har. Men der ligger en forførelse i således at tage alt, hvad spisekammeret rummer, og placere det på én hyld: ved første øjekast fylder det ganske godt og kan virke næsten overdådigt, men når man ser på hver enkelt kildegruppe for sig, så bliver indtrykket alligevel som tilforn – at stoffet er sparsomt og spredt. Ingen tvivl lades tilbage – vi har spillet drejelire i Danmark. Men var den et udbredt og almindeligt instrument hos os? Det spørgsmål kan kilderne ikke besvare, og det påstår forfatterne heller ikke. Vi må glæde os over, at det danske stof er sat ind i en nordisk sammenhæng, og at det er sket på et så kvalificeret niveau, som tilfældet er i den foreliggende svenske publikation.

Mette Müller.

Jóan Pauli Joensen: Folk og fisk

En studie over produktion og miljø i klipfiskeberedningen på Færøerne. Serie om nordatlantiske forhold nr. 9. Aalborg Universitetsforlag 1985. 219 s. ill. Kr. 185. ISBN 87-7307-320-2

I en række arbejder har etnologen, museumsinspektør Jóan Pauli Joensen skildret færøsk fiskeri og folkekultur. Med bogen »Folk og fisk« er turen nu kommet til en beskrivelse af klipfiskeproduktionen i perioden fra slutningen af 1800 årene til den anden verdenskrig. I løbet af dette trekvarte århundrede gennemgik det færøske samfund en udvikling fra at være overvejende selvforsynende til at blive en del af den internationale markedsøkonomi.

Ophævelsen af det danske handelsmonopol var en vigtig forudsætning; indførelsen af de store sejlfartøjer – slupperne – til et søgående fiskeri var en anden, og produktet, der skulle finansiere det hele, var den saltede, splittede og tørrede torsk, klipfisken. Jóan Pauli Joensen indleder sin fremstilling med at trække denne baggrund op, før han kommer ind på selve klipfiskeproduktionen. Først gøres rede for behand-

lingen af torskefangsterne til søs, deres losning og indvejning hos de lokale købmænd. Disse stod også for den videre behandling på land og for den endelige afsætning af den færdige klipfisk til Danmark, England og ikke mindst Spanien og Portugal.

En række kapitler fortæller om de forskellige arbejdsprocesser med vaskning, tørring og pakning af klipfisken. Det meste af dette arbejde blev udført af kvinder, og Joensen giver en detaljeret beskrivelse af både arbejdet og af kvindernes indbyrdes forhold, relationerne til arbejdsgiverne og deres øvrige situation. I den sidste del af bogen vælger forfatteren at lade en skildring af bygden Tvøroyri og dens udvikling stå som et konkret eksempel på de sociale og kulturelle ændringer, som fulgte med indførelsen af storfiskeri og eksportproduktion af klipfisk. Beskrivelsen af Tvøroyri omfatter både taberne og vinderne i skikkelse af arbejdsfolk og købmændsfamilier; men den fanger ikke selve de processer, der skabte den nye samfundsorden. Det berøres, hvordan den færøske handelskapitalismes storkøbmænd ved hjælp af de udstrakte kreditter og sågar prægning af egne mønter kunne sikre sig en vis kontrol med kundekredsen. Men hvordan opretholdt disse nye matadorer samtidig deres position som gode medborgere i bygden og undgik konflikter med arbejdskraft og kunder?

Det fortæller »Folk og fisk« ikke meget om, ligesom bogen heller ikke kommer ind på, hvordan købmændene etablerede og drev deres internationale handel. Dette kan være forfatterens retmæssige valg af afgrænsning; men det kan også skyldes det anvendte kildemateriale. Denne fremstilling bygger, som Joensens tidligere arbejder, på beretninger indsamlet ved hjælp af spørgelister. Har disse spørgelister og de tilhørende besvarelser haft deres begrænsninger, så har indsamlingsprojektet om »Færøerne i slup-tiden« dog – mens tid var – tilvejebragt et righoldigt dokumentationsmateriale. Joensen citerer flittigt og fyldigt fra disse beretninger, og sammen med de mange gode, samtidige fotografier bliver disse citater til meget nærværende brudstykker af arbejdslivet i den færøske klipfiskeproduktion.

Hermed er antydnet, at »Folk og fisk« har sin styrke i det dokumentariske – og det er ingen skam, selv om forfatteren nu og da ambitionerer at ville nå ud over det rent empiriske. Måske han kan få bedre hold på en procesanalyse, hvis han får mulighed for at fortsætte sit arbejde med et projekt om indførelsen af de trawlere, notbåde, fryse- og filetindustrier, der har afløst linefiskeri og klipfiskeproduktion som dominerende teknologi og økonomisk underlag for det færøske samfund efter verdenskrigen. Joensen peger selv på et sådant projekt som en naturlig fortsættelse af sine hidtidige arbejder.

Poul H. Moustgaard.

Erik Kaas Nielsen: Jeg vil synge en sang . . .

Fremad, Kbh. 1986. 193 s. Kr. 198.
ISBN 87-557-1161-8.

Hr. Hansen synger,
så gulvet gynger,
han gi'r os timer,
så vi besvimer,
han er lidt skaldet,
det ved vi alle,
han er lidt tosset,
det ved vi osse.

Sådan hørte Erik Kaas Nielsen, at skolebørn sang i 1960'ernes København på melodien »Der bor en bager«. Det vides ikke, om Hr. Hansen var sanglærer eller blot berygget for sin sangstemme.

Kaas Nielsen har ved siden af sit arbejde som folkeskolelærer indsamlet børnefolklore i de sidste 30 år. Det er blevet til tre større materialepublikationer undervejs: *Det lille folk* med historier, anekdoter m.m. (1965), *Gæt en gåde* (1967/-79) og *Lystige rim og remser for børn* (1974/-84). Den foreliggende bog fra 1986 supplerer udgivelsesrækken ved at opsummere Kaas Niensens arbejde på det sanglige område.

Bogen er en letlæst præsentation af børns, dvs. først og fremmest skolebørns, egne sangtraditioner. Den bringer næsten hundrede sange, de fleste med enstemmige noder og resten med melodihenvis-

ninger. Sangene er grupperet i afsnittene: Søndagsskolesange, sørgelige viser, fastelavnssange, sanglege, »s jov, skæg, vrøvl og ballade«, frække sange og klappesange. Men bogen er ikke en almindelig sangbog. Forfatteren har forsynet hvert afsnit med indledninger, og han indrammer bogen med to generelle kapitler: »Om sang før og nu« og »Kan vi give børns sangkultur bedre muligheder?« Til sidst er der kildehenvisninger og referencer om de enkelte viser, en nyttig liste over litteratur i og uden for Danmark, samt et register. Med sin brede indføring i børns traditionelle sang har bogen kun en parallel i Svend Nielsens *Flyv lille påfugl* (LP og kommentarhæfte, 1981). Bogen henvender sig først og fremmest til voksne. Den er navnlig tænkt til formidling – »som en hjælp til at få børn til at synge deres egne sange og viser.«

Kaas Nielsen trykker først og fremmest sine egne optegnelser og båndoptagelser fra København, men han har kunnet supplere med andre indsamleres materiale fra begyndelsen af 1950'erne til 1983. Det ligger i det pædagogiske sigte, at forfatteren helst vil bringe sine sange i gode sammenhængende former. Han bringer de tekster, han nu engang har, uden at ændre ordlyden, men han lader ikke sjældent flere sangeres versioner komplettere hinanden – som når Anna-visen er sammenskrevet af vers fra fem forskellige indsyngninger af visen, fordi den i tidens løb »hyppigt« er sunget »i en misforstået og ubehjælpelig form«. Den slags udgivelsesprincipper kan man jo diskutere. Kaas lægger i hvert fald sine præmisser åbent frem. Det fremgår dog ikke, om melodierne er behandlet på samme måde. Formidlingen af melodierne ville i øvrigt have været mere effektiv, hvis de havde fået tilføjet becifringer.

Indledningerne til de syv afsnit er præget af sjove og oplysende personlige erindringer fra forfatterens egen barndom på Nørrebro i København som baggrund for børnesangens stilling i dag. De handler i en skønsom blanding om, hvorfra børnene har deres sange, hvordan de bruger dem, og hvad deres funktion er og har været. Kun enkelte steder berøres melodierne, selv om forfatteren er helt klar over deres afgørende betydning. »I sang – i dette at synge – er der undertiden noget, der ikke

kan forklares eller forstås med almindelig kølig fornuft«, siger han meget rigtigt et sted, og denne indforståede og nuancerede holdning præger hele bogen. Men bag de ofte forsigtige og åbne formuleringer ligger en stærk bekymring for børnesangens muligheder for at overleve. Fastelavns- og sanglegstraditioner er stort set uddøde, og sang som fælles kulturgrundlag er forsvundet i skolerne. Skolebørn synger ikke, fordi sang ikke er et naturligt og hverdagsagtigt udtryk hos voksne i samfundet i øvrigt. Først og fremmest skyldes sangens tilbagegang, at massemedierne og den passiverende underholdning fylder både børns og voksnes tilværelse mere og mere.

Når nu forfatteren vover sig ind på disse store og vigtige spørgsmål, så savner jeg en mere overordnet og dybtgående diskussion af dem. Den måtte bl.a. inddrage de samfundsmæssige grunde til, at børn og forældre er mindre sammen i dag end før – både i arbejdslivet og i fritiden. Og specielt havde medie-problematikken fortjent nogle mere dybtgående overvejelser. Forfatterens store skepsis over for medierne kommer til at fremstå så begrædelig i sin korte form rundt omkring i bogen – også selv om han i slutkapitlet har nogle ideer om, hvordan medierne kunne få en mere positiv rolle. Det afgørende må netop være, *hvordan* medierne bruges: De kan både undertrykke og understøtte børns sang. En del af de sange, bogen bringer, vidner i øvrigt om et samspil mellem tradition og medier, som langt fra altid er negativt (»Langt oppe fra Norges kyster« er et godt eksempel). Børns egen brug af medierne, som Vesterbros Ungdomsgård og »Parkering Forbudt« kommenteres ikke.

Med dette lille forbehold synes jeg, at bogen på sin stilfærdige måde er både velskrevet og appetitvækkende, og at den som indføring i skolebørns egne sangtraditioner siden 1950'erne er solidarisk og nuanceret. Den rummer mange herlige sange, fra århundredgamle skæmteviser til 1980'ernes internationale klappesange. Bogen kunne med fordel have været suppleret med et kassettebånd med eksempler på, hvordan sangene lyder.

Jens Henrik Koudal.

Ole Høiris: Antropologien i Danmark

Museal etnografi og etnologi 1860-1960. Nationalmuseets Forlag 1986. 389 s. ill. Kr. 150.
ISBN 87-480-0575-4

Denne bog handler om etnografiens historie i Danmark, dvs. om det fag, som man internationalt oftest ville kalde social- eller kulturantropologi. Der har hersket en del forvirring om fagets betegnelse i tidens løb. Ved Aarhus Universitet kaldes det etnografi og socialantropologi og ved Københavns Universitet antropologi og etnologi. Det er det fag, som oprindeligt beskæftigede sig med fremmede folkeslag, men som i dag handler om kultur og samfund i det hele taget og derved breder sig ind i en række andre fags genstandsfelter.

I størstedelen af den behandlede periode havde etnografien i Danmark sit hjemsted på Nationalmuseet, og dets udøvere havde varierende faglige baggrunde, ofte kulturgeografi. Fra 1945 har etnografien eksisteret som universitetsfag i København og fra 1964 også i Aarhus. Men det er berettiget at kalde faget museal etnografi frem til omkring 1960. Først da begyndte den første generation af faguddannede etnografer at gøre sig gældende, og fra det tidspunkt bevægede fagets teoretiske perspektiver sig over i de store kolonilandes traditioner. I England og Frankrig har etnografien været præget af, at man skulle administrere anderledes samfund. Man havde praktisk behov for at forstå anderledes sociale og kulturelle systemer i deres egenart og i en aktuel global sammenhæng. I Danmark havde faget ingen praktisk funktion og fastholdt en arkæologisk præget udviklings- og historieinteresse fra midten af 1800-tallet og frem til 1950'erne. Dette gjaldt også forskningen i kolonien Grønland. Den mest nutidige indsats i periodens etnografiske grønlandsforskning, finder man ironisk nok hos H.J. Rink, der i 1860'erne bl.a. analyserer eskimosamfundet, som et system med sin egen indre orden. Rink var doktor i fysik og kemi, men var kolonibestyrer og inspektør i Grønland fra 1853 til -68.

Hvis man griber tilbage til Christian Jürgensen Thomsens æra på Nationalmuseet i første halvdel af 1800-tallet, vil man finde

at etnografi og arkæologi var ligeværdige interesseområder i et perspektiv, der drejede sig om menneskehedens udvikling, hvad Ole Høiris dog ikke gør en pointe af. Med Worsaae og siden Sophus Müller blev etnografien på Nationalmuseet både institutionelt og fagligt reduceret til et appendiks i forhold til arkæologien, og de dominerende interesser blev snævert nationale, kronologiske og empiriske. Etnografien kunne i denne sammenhæng levere eksempler til belysning af den fortid, som arkæologerne fandt resterne af i vores egen muld. Forskningen gik ud på at udfylde udviklings- eller historieføløb med data. Den teori, der forenede arkæologi og etnografi, beskrev Kaj Birket-Smith i billedet af en vulkan, hvor successive lavalag vælder op af jorden og overlærer ældre lag, som samtidig skubbes ud i periferien. Arkæologen gravede ned gennem lagene og etnografen rejste ud i periferien, men begge i samme ærinde og med genstandene som hovedinteresse. Her burde man måske indskyde, at en moderne museal etnografi jo ikke med nogen nødvendighed behøver at behandle materiel kultur ud fra samme erkendelsesinteresse som arkæologien.

Ole Høiris' eget antropologiske projekt er et evolutionsprojekt og har som sådan et fællesskab med den ældre danske etnografi, som er fraværende hos mange yngre etnografer. Han har således en oprigtig interesse for forgængernes arbejde. Man fornemmer, hvor ærgerligt det må have været for et arkæologisk 'hegemoni', hvor store udviklingslinier fortrænges af historiske detailforløb. Den hovedkritik, man kan udlæse af Ole Høiris' behandling, er dels, at den ældre etnografis udøvere sammenblandede uforenelige teorielementer fra både evolutionistiske og kulturhistoriske traditioner, og dels at en egentlig evolutionsforskning aldrig kommer i stand, men opløser sig i interessen for enkelt-elementers historie.

Disse kritikpunkter må man finde i den lange og spændende gennemgang af etnografiens danske repræsentanter. De er dog ikke konklusionens hovedtema. Gennemgangen er opdelt i tre hovedafsnit. Det første handler om antropologiens etableringsfase ved H.J. Rink, C.N. Starcke, B.K. Bahnson, W.J. Dreyer og Johannes

Steenstrup. Det andet, kortere, hovedafsnit tager fat på ekspeditionerne, den ældre etnografis feltarbejdsform. Her er det især Knud Rasmussens grønlandsekspeditioner og Haslund-Christensens centralasiens-ekspeditioner, der er centrale. Det tredje og største afsnit behandler dette århundredes professionelle antropologer ved Nationalmuseet frem til og med Kaj Birket-Smith.

Afslutningen drejer sig, som forudsat i bogens begyndelse, om den danske antropologis samfundsmæssige funktion. Men det virker som en meget snæver konklusion i forhold til det enorme arbejde, der er lagt i den teorihistoriske redegørelse. Emnet kunne godt have fortjent, at etnografien med lige så stor grundighed blev sat ind i sin samfundsmæssige sammenhæng i Danmark, som den bliver det i sin teori-mæssige sammenhæng. I stedet sammenholdes den med en række ideologiske elementer udledt af Nicos Poulantzas' formelle definition af 'småborgerskab'. Det er et spørgsmål, hvor erkendelsesfremmende den betegnelse er, når den ikke problematiseres yderligere i forhold til Danmark, hvilket kunne have været interessant. Som det er, fremstår afslutningen som en provokation, der er for kortfattet til at retfærdiggøre sig selv.

Torben A. Vestergaard.

Rødovre Kirkebog 1682-1814

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie. Ved Berna & Jørgen Møller-Holst. København, 1986. 304 s. Kr. 95. (Medlemspris kr. 80.) ISBN 87-87360-10-1.

Alt for tit må man konstatere, at bogtitler kun siger lidt eller endda noget misvisende, om bogens indhold. Men her foreligger en udgivelse, hvor indholdet ganske svarer til titlen. Med stor flid har ægteparret Møller-Holst gjort den originale, gamle kirkebog tilgængelig for alle interesserede. Den gotiske håndskrift, som er anvendt i den slags dokumenter vil nok være ulæselig for de fleste, og det må derfor noteres med tilfredshed, at de to under vejledning af Knud Prange fra Lokalhistorisk afdeling, har på-

taget sig det store arbejde med udskrifter og identificering af personerne.

Udgivelsen, som er forestået af Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie, indeholder forord, indledning og afskriften af den originale kirkebogs tre fortegnelser (døbte – trolovede og viede – døde) samt registre, noter, noteforklaring og en kildefortegnelse. I indledningen hæfter man sig uvilkårligt ved følgende passus (s. 10): »Rødovre kirkebog kan vel betragtes som en kirkebog, der stort set ikke adskiller sig fra gennemsnittet af landets kirkebøger. Fejlskrivning og forveksling af navne og glemte indførsler har ikke overskredet et rimeligt antal.«

De mange forbehold i den første sætning illustrerer ganske godt den usikkerhed som endnu foreligger, fordi vi mangler en samlet bedømmelse af de bevarede kirkebøger. Derimod virker det noget luftigt, at tale om at fejl og misforståelser kan optræde i »et rimeligt antal«. Denne pudsige detalje må dog ikke overskygge, at det foreliggende arbejde kan blive til stor nytte for både fagmand og amatør, især hvis de kan se perspektiverne i – til eksempel – et register over begravede uden navn for årene 1732 til -41, der lakonisk beretter: »En fattig fremmed kvinde. Den gamle fattige mand. Et fattigt menneske. Smeden i Rødovre. En betlerkvinde...«

Tommy P. Christensen.

Hildegard Gantner-Schlee: Der Maler Johannes Senn 1780-1861

Quellen und Forschungen zur Geschichte und Landeskunde des Kantons Baselland, Band 26, Liestal 1985, 148 s. ill. ISBN 3-85673-212.

Siden de kobberstukne, kolorerede serier »Danske nationale Klædedragter« og »Kjøbenhavnske Klædedragter« udsendtes i 1800-tallets første årti, har disse indtagende billeder af danske bønder og borgere været samlerobjekter. De blev i samtiden genoptrykt flere gange, udkom sågar i Hamborg og London med udenlandske undertekster og er atter blevet genoptrykt her i de seneste år.

Dragthistorikerne og andre kulturhistorikere har også forlængst vidst at gøre brug

af disse vigtige kilder, medens kunsthistorikerne har søgt at udrede, hvem der stod bag kobberstikkene – kunstnerisk som idémæssigt. Schweizerne Jacob Rieter og Johannes Senn indtager en central rolle, men C.W. Eckersberg og G.L. Lahde deltog også i arbejdet.

Den foreliggende biografi af maleren Johannes Senn går ikke ind i denne diskussion, men bogen er af betydning, fordi den gør rede for den internationale baggrund for billedserierne. Da de to schweizere kom hertil i 1804 – Senn for at blive i 15 år – var det deres agt at indføre en ny billedgenre: dragtserien. Siden 1500-tallets slutning blev der fremstillet serier med de enkelte gadehandlere. Hertil kom nu, at Schweiz i 1700-tallets sidste fjerdedel havde udviklet sig til Europas førende turistland. Oplysningstidens dannede overklasse søgte til alpelandet, hvis frihedselskende bonde- og hyrdefolk levede i pagt med naturen, uberørt af den fordærvende civilisation. Man interesserede sig for regioners og nationers folkekarakter, deres skik og brug, som bl.a. kom til udtryk i klædedragten, og mange kunstnere, de såkaldte Kleinmeister, specialiserede sig i sådanne dragtbilleder.

Rieter og Senn startede med »Danske nationale Klædedragter«, ialt 72 stik, som dog kun omfatter Holsten og Vesterhavsbøerne samt København og omegn. Herefter fulgte »Kjøbenhavnske Klædedragter eller Det daglige Liv i Hovedstaden i karakteristiske Figurer«, 24 stik, som udkom 1806–08, tildels efter Rieters afrejse fra Danmark. Billederne vist på en udstilling, og Adresseavisen konstaterede: »I en Tid, hvor det er så vigtigt at vække levende Følelser for det nationale, fortjener disse sande Nationalstykker dobbelt Opmærksomhed.«

Dragtserierne kom således på et gunstigt tidspunkt, hvor der var brug for dem. Men Senn gik videre, idet han agtede at udarbejde en ny serie »Folkelivet i de europæiske Lande«. En banebrydende idé, dels at tage *hele* Europa op, og dels at lancere selve begrebet folkekultur. Beklageligvis strandede projektet, og de danske og københavnske klædedragter blev de eneste – omend værdifulde – resultater af den stort anlagte plan.

John Erichsen.

Poul G. Wemmelund: Lyset i mørket

Året og festerne I. Nyt Nordisk Forlag 1985. 71 s. ill., noder. Pris kr. 97,50.

ISBN 87-17-05393-5.

Henning Fogde: Solen og lyset

Året og festerne II. Nyt Nordisk Forlag 1986. 66 s. ill. Pris kr. 97,50.

ISBN 87-17-05391-9.

»Året og festerne« I-II er en del af en serie, der »lægger op til et tværfagligt samarbejde mellem dansk, kristendomskundskab og samtidsorientering«. Den er beregnet for »folkeskolens ældste trin, for unge på efterskole, højskole og lignende.«

Poul G. Wemmelund skriver om festerne fra jul til kyndelmisse og Henning Fogde om festerne fra påske til den store høstfest på Mikkelsdag (29. september).

Det er to meget smukke bøger, smukt tilrettelagte, smukke billeder og smukt skrevne. Allerede forsiderne slår tonen an: »Lyset i mørket« med Oluf Høsts maleri »Vintersolhverv« gengivet i farver og »Solen og lyset« med Jens Søndergaards »Sankt Hans Aften ved Havet«, også i farver.

Wemmelund lægger ud med at genfortælle Johs. V. Jensens skildring af Dræng i »Bræen«, som »aldrig glemte at fejre solhvervet i taknemmelighed mod den store opdagelse, han gjorde i sin ungdom: at solen kommer igen, så mennesket ikke skal gå under i kulde og mørke.« Wemmelund konkluderer: »Sådan kunne man forestille sig, at solhvervsfesten ved midvinter begyndte«. Derefter redegør han nøje for fundene og tyveriet af guldhornene. »De havde i glimt ladet os ane noget om vores forfædres liv og tanker. Det er f.eks. tænkeligt, at hornene har været anvendt ved de store bløtfester i den hedenske oldtid. Hvordan disse fester blev fejret, ved vi ikke med sikkerhed noget om. Måske som ved den midvinterfest, der fortælles om i det følgende.«

Hvorfra man ved alt det, Wemmelund udførligt fortæller om midvinterfesten, røber han ikke. Han skriver sig varm – og undervejs får han med, at »da det første kød var spist, blev det ene af *de to guldhorn* (forfatterens understregning) båret frem til høvdingen i højsædet« og senere det andet.

Det er smukt og levende, men det havde dog været interessant for eleverne at få at vide, at det eneste man ved om den hedenske midvinterfest stammer fra beretninger nedskrevne af de kristne mænd, der bekæmpede den gamle tro, de skrev om. Og at det eneste samtidige, nordiske vidnesbyrd om julefejringen er udtrykket »at drikke jul« i et skjaldekvad.

Når Wemmelund derimod fortæller om den kristne jul, så får man udførligt at vide, at »den første samlede beretning, som blev nedskrevet om Jesus, findes i en bog, der hedder Marcus-evangeliet.«

Der gøres i det hele taget meget ud af beretningerne i Det nye Testamente, af en række salmer, ja af al kristendoms-kundskaben.

Hvad der skrives om de folkelige traditioner synes mere at være små velskrevne leksikalske anhang til det, der er hovedsagen: julen som kristmesse og julen beskrevet af danske digtere.

Disse anhang er i øvrigt ikke altid problemfri. Wemmelund skriver, at »mange har forsøgt at føre julestræsskikken tilbage til oldtiden. Den første kendte beretning stammer imidlertid fra 1510.« Hvad er meningen med den første sætning? Hvorfor nævnes det, når det alligevel ikke er rigtigt? Og hvorfor er der ingen kommentarer til Povel Abrahamsens tegning på samme side, hvoraf det fremgår, at han (og andre) mener, at juletræet nedstammer fra »livstræet«? Der står ingen steder noget om dette træ.

Selvom Wemmelund bringer tekster af Scherfig og Shubidua, så er det på mange punkter en meget gammeldags bog. Den har en masse tilfælles med tonen i præsten, folkloristen og højskolemanden H.F. Feilbergs bøger om julen og om dansk bondeliv. Men det er selvfølgelig heller ikke den værste karakteristik, man kan give en bog om juletiden.

Henning Fogde er helt på linje med Wemmelund. Han kalder endog nutidens »klasseværelser« for »skolestuer«!

Ifølge »sine« fester og højtiders natur har Fogde genfortalt alt, hvad evangelisterne har at berette i Det nye Testamente.

Generelt gælder det for begge bind, at oplysningerne om det meget fine billedmateriale – mange af billederne er i farver –

er alt for uensartede. I visse tilfælde står der hverken, hvorfor det er eller hvor gammelt det er. I øvrigt bør Birgitte Fogdes tegninger fremhæves. De er aldeles startede og et stort plus ved Henning Fogdes bog.

Trods mine indvendinger synes jeg, at det er to gode, velskrevne og yderst informative bøger. Jeg ærgrer mig blot over, at begge forfatterne er langt mere fortrolige med Biblen, H.C. Andersen, N.F.S. Grundtvig, Blicher og Johs. V. Jensen end med de folkelige traditioner, som årets fester jo til syvende og sidst er.

Iørn Piø.

Ole Ravn: Gys, grin og romantik

Folkelig læsning 1850-1900. Strandbergs forlag 1985. 132 s. ill. Pris kr. 160. ISBN 87-872-0059-7.

Ægteskabsprøven og andre kærlighedsfortællinger

Populære danske forfattere 1830-1980. Red. Ole Ravn. forlaget systime a/s, Herning 1986. 223 s. ill. Pris kr. 148. ISBN 87-7351-271-0.

Hvis man gerne vil have en god og solid, pædagogisk præsenteret indføring i underholdningslitteraturen (ugebladslitteraturen, den »lille« litteratur, den »kulørte« litteratur), så er Ole Ravns bog »Ægteskabsprøven« den helt rigtige at gå til. Det er en antologi med en fyldig efterskrift på ca. 70 sider.

Antologien bringer tekster skrevet af forfattere som Ingemann, Carit Etlar, C.A. Thyregod, Palle Rosenkrants, Morten Korch, Ib Henrik Cavling og fra 1970'erne af forfattere som Martin Nielsen, Erik Nørløe og Benny Aaholm, der skriver i »Novelle Magasinet«, »Familie Journalen« og »Nyt Ude og Hjemme«.

Efterskriften sætter en lang række begreber på plads. Alting er selvfølgelig mere kompliceret end man troede. Som en hovedgruppering skelner Ole Ravn mellem de måder masselitteraturen distribueres på: boghandlersalg, direkte salg og kiosksalg. Og inden for disse tre salgsformer placerer han så »føljetonromaner«, »kolportageromaner«, »almanakker«, »julehæfter«, »ugeblade«, »seriehæfter«, »filmsroma-

ner«, »kioskromaner« og mange andre be- greber. Og hvert af begreberne beskrives og forklares nøje.

I et interessant afsnit om »masselitte- raturens funktion« skriver han blandt an- det, at »Mens finlitteraturen forbruges helt på samme måde som andre kulturproduk- ter (fx teaterstykker, koncerter, osv.), så forholder det sig anderledes med masse- litteraturen, der normalt betragtes som en *pausebeskæftigelse* (forfatterens under- stregning) mellem andre og mere vigtige aktiviteter (arbejde, spisning, socialt sam- vær osv.). Det er en forskel, der bl.a. indebærer, at mens finlitteraturen som regel diskuteres og vurderes som et led i den løbende debat om kunst og litteratur, så forbruges masselitteraturen privat og uden at dette giver anledning til større overvejel- ser eller diskussioner« (side 213).

Det forekommer mig at være en præcis karakteristik.

Om tekstvalget i »Ægteskabsprøven« hedder det, at det »dækker et bredt spek- trum af stilarter, genrer og temaer – også selv om samtlige antologiens tekster på en eller anden måde har kærligheden og dens fortrædeligheder som emne«.

»Gys, grin og romantik« har en anden profil. Dels fokuserer han på en ældre periode, nemlig 1850-1900 – og dels har han givet »Ægteskabsprøven« der går fra 1830-1980 – og dels har han givet antolo- gien disse overskrifter: »Kjærlighedens un- derlige veje«, »Mord og mysterier« og »Ar- mod og rigdom«.

De to bøger supplerer hinanden på det nydeligste, også hvad efterskrifter og ind- ledninger angår. I »Gys, grin og romantik« skildrer han således underholdningslitte- raturen set i en bredere kulturhistorisk sammenhæng end i »Ægteskabsprøven«, og som en konsekvens heraf har han gengivet en lang række illustrerende bille- der og annoncer fra tiden.

Når man til disse to antologier lægger to andre, som han ifølge litteraturlisten i »Æg- teskabsprøven« også har udgivet i 1986: »De bedste almanakhistorier« og »De bed- ste julehæftehistorier« (begge på Chr. Erichsens forlag), ja så må denne masse- litteratur da vist siges at have fået, hvad der tilkommer den af udgaver ialfald de første par år.

Nu må man meget håbe, at Ole Ravn, der i 1981 lagde ud med »Litteratur i tal. En litteratursociologisk opslagsbog«, samler al sin viden om underholdningslitteraturen i én stor bog. Som bilag kan han jo så bruge sine fire udgaver!

Iørn Piø.

Danskere. Hvem er vi?

Redigeret af Annelise Bistrup og Mette Win- ge. Gyldendal. Kbh. 1985. 191 s. Kr. 168. ISBN 87-01-19292-2.

De to redaktører, som begge er journalis- ter, har stillet spørgsmålet i titlen til 15 danskere – femten meget forskellige dan- skere (bortset fra at de 12 er journalister/ forfattere). De har fået 12 forskellige svar, som man ikke kan lægge sammen og dividere med 12 og deraf udlede, hvordan eller hvem danskerne er.

Blandt de udvalgte causeurer – for man må kalde indlæggene causerier – er de fleste de sædvanlige højre- og venstre- fløjsjournalister, forfattere og højskolefolk, men der er også udenlandsdanskere, en ghaneser, der er blevet dansk, en hvis forældre er indvandrere og en, som er trediegenerations indvandrer – og endelig også en dansk sydslesviger. Det er et interessant udvalg, og mange af indlægge- ne er interessante, men det er svært at anmelde uden at blive revet med af nogle af synspunkterne eller at missionere for sine egne synspunkter på emnet.

Nogle prøver at finde frem til »det typisk danske«, andre fremhæver, at vi er almin- delige mennesker som alle andre, og at vi har mere tilfælles med personer i samme erhverv i fremmede lande end med naboen.

Grundtvig og Janteloven optræder i man- ge indlæg – sikkert med god grund, og begrebet hygge inddrages også – det ord man efter sigende ikke har på noget andet sprog.

Det er svært at afgøre, om de tilflyttede og naturaliserede eller de, der er »barne- født« i Danmark, er de bedste iagttagere – anmelderen finder førstnævnte mest inter- essante, fordi de har kunnet registrere noget, som de »barnefødte« slet ikke tæn- ker på. Derfor, og ikke fordi alle de andre

er dårlige, skal Samuel Rachlin, som kom hertil fra Sibirien som 10-årig, og som yderligere har boet længe i andre lande, fremhæves sammen med den ghanesiske arkitekt David Semanu Odoon. Han har boet her i 25 år og gennemgået hele sin uddannelse her, fra skole over tømrerlære og Håndværkerhøjskolen til Akademiet. Odoon er bl.a. interessant, fordi han betragter os fra en meget fremmed baggrund, opdraget som han er i et afrikansk stammesamfund – og han er hverken kristen eller jøde.

Jøde er Kjeld Koplev – trediegenerations indvandrer. At han blev dansker og ikke svensker var et tilfælde – hans bedstefar kom for sent til Malmö-båden. Hans indlæg er godt, og det fortæller både om danskere og jøder – og det røber, at han måske dybest set er skandinav.

Søren Mørchs indledende afsnit handler ikke meget om, hvem vi er – mere om hvorfor vi overhovedet eksisterer som selvstændig nation – på trods af at vi stort set har tabt alle de krige, vi har ført. At placere landet i og forklare dets fortsatte eksistens ved den politiske udvikling i Europa – specielt på den nordtyske slette – er en rimelig indledning.

Det er en morsom og letlæst bog, ikke noget banebrydende værk om dansk identitet. Men det har heller ikke været meningen.

George Nellemann.

delig forstand, eller etnologi, men alligevel er den lille bog fuld af iagttagelser som etnologer kunne have gjort (og nogle af dem er faktisk gjort, f.eks. forskellen mellem lystfiskere, sportsfiskere og fritidsfiskere), men der er vist ikke andre steder man kan læse om pølsevognenes kulturhistorie og sociale funktion.

Når man ser bort fra den allerførste side, hvor »udsigtens historie« spores tilbage til 1386, er der tale om essays, som bygger på Seebergs fantastiske iagttagelsesevne og hans egne erindringer, og man imponeres over, hvor godt han, museumsinspektøren i Viborg, kender alle kroge af landet.

Borgs billeder er gode. Det er hæderlige reportagebilleder af gode motiver til formålet, og han forfalder ikke til smart linseføring, og det er måske småligt, når man fremfører, at oplysning om tid og sted ville have glædet nogle, f.eks. anmelderen.

Det fremgår ikke, hvem der har skrevet billedteksterne, men de er også gode. Lad mig slutte med et eksempel: »Nogle har fritiden. Nogle har friheden. Nogle har både fritiden og friheden. Bedst at have begge dele, men skal det være så helst friheden, hvis man virkelig kan have den. Bedst at have lyst til at lave noget og kunne gøre det. Bedst at kunne gøre sig umage og have det sjovt med det. Det er sådan, at livet bliver værd at leve.«

George Nellemann.

Peter Seeberg og Jørgen Borg: Slå fritiden ihjel

Dansk Byplanlaboratoriums Skriftserie. Nr. 34. København 1986. 64 s. ill. Kr. 98. ISBN 87-87487-50-0.

Bogens titel er hentet fra dens sidste og mest filosofiske kapitel, men de handler alle på en eller anden måde om fritid – og har på en eller anden måde relation til begrebet »planlægning«. Men ellers spænder de lige fra det, bare at sidde på en bænk til at køre 240 km i timen på Rønmøse flade sandstrande, hvor de tyske turister siges at have fundet ud af, at »besiddelse af en plet på stranden er en uting«.

Der er ikke tale om kulturhistorie i almin-

Mikkelsen, Birger: Fiskerne – fra Kronborg hage til Sletten

Nordisk Forlag. Helsingør 1986. 216 s. ill. Kr. indb. 270, hft. 225. ISBN 87-88245-16-0

Dette er en meget flot og velillustreret bog, så det er rimeligt straks at nævne, at Elisabeth Bjørn-Petersen har forestået billedredaktionen. I tyve kapitler gennemgås fiskerbefolkningens liv ved Øresundskysten syd for Helsingør, ikke bare fiskeriet, men også havnene, stejlepladserne, husene og lejerne. Og også afsætningen af fisken og fiskernes bierhverv får deres egne kapitler.

Området er jo præget af søfart tæt udenfor lejerne – og også af, at der ikke er langt til den skånske kyst, eller til København for

den sags skyld, så der er tale om samfund, der nok på sin vis er sluttede i og med at man holder tæt sammen, men ikke isolerede. Man har handlet og smuglet, og man har haft københavnere boende i sine stuer om sommeren medens man selv lå på loftet eller i udhuset.

Denne tætte kontakt med omverdenen har nok også været medvirkende til, at der findes et rigt illustrationsmateriale at øse af: kunstnere har taget fiskerlivet op som motiv, og der er tidligt lavet gode fotografiske postkort – og man har haft to museer, som samlede billederne: Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og Flynderupgaard, der er hjemstedet for samlingen af samme navn som den bog, der her anmeldes. Samlingen på Flynderupgaard, som ligger mellem Snekkersten og Espergærde, er tilvejebragt af arkitekt Per Christiansen, Espergærde og den er værd at se. Som bogen, er den en så godt som fuldstændig beskrivelse af en lokal fiskerkultur – smukt og instruktivt formidlet.

I bogen trækker forfatteren i mange tilfælde linierne tilbage til de tidligst kendte forhold – eller han starter med dem. Blandt de helt specielle forhold i dette område er som nævnt den tætte søfart, som jo i sundtoldens tid måtte stoppe op her, men også juridisk er der noget særligt ved fiskeriet i det nordlige Øresund, idet den såkaldte ålegårdsret, der alle andre steder hører til jorden indenfor, her har været matrikuleret separat, så man har kunnet eje og købe et stade uden at eje stranden indenfor.

Disse stader var engang meget værd, men man må nu desværre konstatere, at fiskeriet med bundgarn på staderne, hvis vigtigste fangst var blankålene om efteråret, er opgivet. Det lønnede sig ikke mere. I hvilken takt dette fiskeri blev opgivet (Trykkedammen 1962, Snekkersten 1969, Humlebæk 1979, Espergærde 1980 og Sletten 1982) opregnes, og det er karakteristisk for bogen: et væld af detaljer, navne, årstal og beløb, som måske nok er mere interessante for lejernes nuværende beboere end for alle os andre. Denne uhyre viden, som skal med i alle afsnit, er nok nyttig for nogle, men den gør sine steder bogen noget tungt læst. Men for den, som kun vil se billeder, er det virkelig en godbid.

George Nellemann.

Kulturbevaring og dagligt liv

Etnologiske synspunkter på nyere tids kulturhistoriske bevaringsinteresser.

Redaktion: Peter Dragsbo og Nina Fabricius. København 1987. 142 s. ill. Kr. 70.

ISBN 87-87551-16-0.

Bogen er udgivet af Statens Museumsnævn – eller helt nøjagtigt af dette nævns »Referencegruppe for Nyere Tids Kulturhistorie«.

Den er udsendt som et hjælpemiddel for dem, som i fredningsplanlægningen skal afgøre hvad der er fredningsværdigt fra »nyere tid«, hvilket her betyder noget i retning af de seneste to-tre hundrede år, med hovedvægten lagt på det seneste århundrede. Et af referencegruppens vigtigste mål, står der i indledningen, er at gøre opmærksom på de holdninger, som etnologien har tilført diskussionen om, hvad der har kulturhistorisk interesse og bevaringsværdi. Dette betyder, at man vil gøre opmærksom på, at der er andet end det man hidtil har betragtet som fredningsværdigt, som nu også må tages med i bevaringsplanerne, ting som kulturlandskaber, sommerhusbebyggelser, husmandskolonier, stationsbybebyggelser, teglværker, forsamlingshuse og meget mere, som man i snævre fagkredse længe har været opmærksomme på, men som ikke i samme grad har haft myndighedernes bevågenhed.

Men udover at være et hjælpemiddel i denne retning, er bogen en udmærket oversigt over de senere års etnologiske forskning, i alle fald den del af den, som har med ting at gøre, som kan fredes og bevares, for udover de mere generelle kapitler, indeholder den 13 eksempler på sådanne undersøgelser, hvoraf nogle allerede er publicerede i bogform, medens der i andre tilfælde er tale om foreløbige redegørelser for igangværende eller endnu ikke offentliggjorte undersøgelser.

Forfatterens baggrund er ikke øns, og det fremtræder på en interessant måde. De, som er historikere, bygger alene på skrevne kilder, etnologerne kombinerer arkivstudier med interviews med folk i det studerede område, medens de, som er uddannet til at arbejde i skriftløse samfund, etnograferne, udvælger sig »stammer« el-

ler studerer kultursammenstød mellem den oprindelige befolkning og nye, mærkelige folkeslag som »feriefolket«, der invaderer kyster og øer.

Poul Strømstad (historiker) skriver om teglværkerne ved Nivå på Sjælland for at gøre opmærksom på, at man bør bevare et teglværk af den gamle type, Nivågårds Teglværks Ringovn helt præcis, som endnu kan reddes, før alle de engang så karakteristiske landlige industrier er væk. Bjarne Stoklund (også historiker) går i sin artikel om de sydsjællandske bønders udnyttelse af underskoven til dyrkning af æbler og hassel til tøndebånd, som man kender den fra slutningen af 1700-årene til engang i forrige århundrede, ind for, at man freder de tilbageværende spor af denne karakteristiske erhvervsform.

Etnologerne er flest, og de har studeret så forskellige emner som stationsbyer, kriseramte øsamfund, storstadskvarterer (Nyboder), men også »almindelige« landsbyers liv og funktion, husmandskolonier og kolonihaver (Peter Dragsbo, Marianne Zenius, Anette Vasström, Palle Ove Christiansen, Gunnar Solvang og Inger Tolstrup). Nogle emner er knyttet til fritiden, også dens politiske del, som Margaretha Balle-Petersens studier over danske forsamlingshuse, og ligesom kolonihaverne er en blanding af fritid og bierhverv, er fritidsfiskeriet det også (ikke at forveksle med sportsfiskeri). Dette behandles af Eske Wohlfart i en artikel om limfjordsegnene, hvor en gammel kombination af arbejde i land og fiskeri på fjorden er kommet i klemme i den moderne fiskerilovgivning, som især tager hensyn til erhvervsfiskerne. Det han taler for at bevare er således ikke alene deltidsfiskernes småhuse og redskabs-skure, men hele deres livsform.

Etnograferne har, som nævnt, kastet sig over studiet af sammenstødet mellem lokalbefolkning og »fritidsfolket« – i Kirsten Strandgaards artikel om Odsherreds Museums studier af sommerlandet og i Bjarne Flous artikel om Anholt.

Og da nu alle andre er nævnt, er det urimeligt ikke at tage den sidste med: Ena Hvidbergs og Hannelene Toft Jensens artikel om deres undersøgelser for Københavns Amts Museumsråd af hvordan Vestegnen (Glostrup, Taastrup og Hede-huse-

ne) og Nordvestegnen (Herlev, Ballerup, Værløse og Ledøje-Smørum) på forskellige måder har udviklet sig fra bondeland til forstadsbebyggelse. Denne undersøgelse har også haft til formål at bibringe de ellers historieløse forstæder en historisk identitet.

Som det altså er gjort i Københavns amt, er der også i andre amter indledt eller afsluttet registreringer eller oversigter over hvad der findes af bevaringsværdige objekter, som man skal tage hensyn til i den amtskommunale fredningsplanlægning – i et samarbejde mellem fredningskontorerne og museerne – og ikke bare objekter i gammel-dags forstand, som gravhøje, men også helheder og sammenhænge. Et kapitel i bogen resumerer, hvad der allerede er gjort.

»Kulturbevaring og dagligt liv« blev præsenteret i Kulturministeriet 13. januar 1987. Kulturministeren var til stede, men udover at byde på en forfriskning sagde han ingenting. Det havde ellers været interessant at høre, om han havde en mening om kulturbevaring fra nyere tid. Han er jo historiker.

George Nellemann.

Ann Vibeke Knudsen: Bornholmske Andelsmejerier 1886-1986

Mejeribrugets udvikling på Bornholm. Bornholms Museum 1986. 68 s. Kr. 48. ISBN 87-88179-10-9.

Hvert år sit jubilæum. I 1986 var det 100 år siden Bornholm fik sit første andelsmejeri, og Bornholms Museum har fejret begivenheden ved at vise en mejeriudstilling på Landbrugsmuseet på Melstedgård, hvortil det foreliggende hefte tjener som katalog.

Kataloget falder i 5 hovedafsnit: Det traditionelle mejeribrug, optakten til andelsbevægelsen og Bornholms første andelsmejeri, de enkelte bornholmske andelsmejeriers historie, de ting, som var en følge af andelsmejeriernes virke og endelig rationalisering og centralisering.

Foruden almen litteratur om andelsbevægelse og mejeribrug samt ældre jubilæumsskrifter er der til katalogets tekstdel benyttet arkivalier fra samtlige bornholmske andelsmejerier, som nu befinder sig på lokalhistorisk Arkiv i Rønne. Denne sidste

kildegruppe har gjort det muligt for forfatteren at give en virkelig grundig skildring af samtlige 19 mejeriers historie. For en ikke-bornholmer kan det godt virke lidt monotont – de enkelte mejeriers udvikling er skåret over stort set samme læst – men for lokalhistorisk interesserede er kataloget en sand guldgrube. Det viser, hvor langt, man kan nå ved en målrettet indsamling fra de lokalhistoriske arkivers side. Et eksempel til efterfølgelse!

Katalogets illustrationer er integreret i teksten på forbilligelig vis. Forfatteren har tydeligvis tænkt i både tekst og billeder. Det er alle ældre optagelser hentet enten i Bornholms Museums arkiv eller hos private. De er alle smukt reproduceret i en let bruntone ligesom layouten, som også er forfatterens værk, der på een gang virker æstetisk og nøgtern. Man kan så kun beklage, at dattidens fotografier bl.a. af tekniske årsager ikke var meget opfindsomme i deres motivvalg. Selvom der er gode undtagelser, går fotografier af mejerier evt. med personalet opstillet foran igen og igen.

Set i landsperspektiv rummer kataloget ikke meget nyt. De bornholmske andelsmejeriers historie afviger ikke meget fra det øvrige Danmarks: Oprettelse i forrige århundredes sidste årtier, udvidelse og nybygning før 1. verdenskrig, nedlæggelse og sammenslutning i 1960'erne. Det skulle da lige være, at det tog et stykke tid for det bornholmske bondearistokrati at vænne sig til at stemme efter hoveder og ikke efter høveder. Imidlertid giver det netop af denne grund en lettilgængelig og kontant indføring i emnet.

Et katalog bør egentlig kun bedømmes sammen med den udstilling, det er en del af, hvorfor der burde være besøgspligt for anmeldere. Da det nu engang ikke er tilfældet, kan det kun tale til katalogets fordel, at nærværende anmelder ikke har følt noget savn under læsningen. Det kan udmærket stå alene.

Bent Funder & Rasmus Hansen:
HEKSE. Slagedamer. Mandedrømme. Rødstrømper.
Herning, Systeme, 1985. 103 s. ill. Kr. 78.
ISBN 87-7351-217-6.

Kim Tørnsø:
DJÆVLETRO OG FOLKEMAGI. Trolddomsforfølgelse i 1500- og 1600-tallets Vestjylland
Århus, Aarhus Universitetsforlag, 1986.
166 s. ill. Kr. 128.
ISBN 87-7288-024-4.

Bøger om hekse myldrer frem som aldrig før. De to, som her er udtaget til anmeldelse udgør kun en brøkdel af, hvad der har set dagens lys siden *Folk og kultur* i 1985 sidst beskæftigede sig med emnet. Der skrives romaner og fortællinger om dem, der drives politik med dem, der forskes og undervises i dem, og af nogle heksepublikationer, som hverken er fugl eller fisk, fremgår det, at man også bare hygger sig med dem.

Det sidste er Bent Funder og Rasmus Hansens udvalg af tekster og billeder fra folkevisen om Elverhøj til interview med ex-filmstjernen Hanne Smyrner nok også bedst til, selv om den fra udgiverens side er »tænkt som en materialesamling, der skal kunne anvendes inden for ungdoms- og voksenundervisningen, specielt inden for faget dansk.« Her er digte af Christian Winther, Emil Aarestrup, Sophus Clausen, Johannes Jørgensen og Jens August Schade, og her er prosastykker af Peder Palladius, Karen Blixen, Suzanne Brøgger, og mange flere, som hver på sin måde er gode at få forstand af. Her er også gengivelser af grammofonpladeomslag med magiske damer, tegneserier og udtog af debatliteraturen, som illustrerer heksemytens rolle i det moderne samfund. Alt dette *kunne* have været gjort til genstand for en spændende analyse, men hvad udgiverne har at sige herom begrænser sig til almindeligheder, floskler og løse påstande, hvormed de – uafvidende – er kommet til at give ret så præcist et signalement af nogle hekseopfattelser, som flourer i dagens Danmark, for eksempel i gymnasieundervisningen, når den er værst.

Bogen er umådelig poppet i hele sit anlæg. Det kommer allerede til udtryk i overskrifterne til den ikke nærmere begrundede firedeling af stoffet: »Den historiske heks: – mellem sengen og spinderokken –«, »Stedmoderheksen: – Ondskab eller oprør? –«, »Seksual-heksen: – Slagedamer og ro-

senkvinder –« og »Kvindefrigørelsesheksen: – Fra flinkeskolens dumpeklasse til hekseskolens dimittender –«. Under disse rubrikker har udgiverne indplaceret tekster og billeder, uden småligt hensyn til disses indbyrdes kronologi, genre eller kildeværdi. I den første gruppe finder vi således tekster fra Heksehammeren og andre med processerne samtidige dokumenter side om side med udtog af historiske romaner af Pår Lagerkvist (1933) og den norske Bergljot Hobæk Haff (1974), og på billedsiden er middelalderlige kalkmalerier anbragt i selskab med tegningen »Kvinde og buk« fra Erica Jongs *Hekse* (1981), hvor Joseph A. Smiths bløde pornostreg lige synes at have været »sagen« for de herrer udgivere.

»Når man beskæftiger sig med hekse-litteratur, er det vigtigt at gøre sig klart, hvilken slags tekst, man står overfor. Man må overveje, om forfatteren forsøger at give en historisk forklaring på, hvordan og hvorfor hekseprocesserne fandt sted, eller om teksten forholder sig friere til de historiske kendsgerninger.« (s. 16) Følger vi nu denne anvisning fra udgiverne og anlægger den på dem selv, kommer vi til den forbløffende konklusion, at også alle bogens indledninger, inklusive den historiske oversigt, hører til den anden kategori, for det er altsammen fuldt af fordrejninger, misforståelser og unøjagtigheder. Jeg skal helt afholde mig fra at gå ind i denne sump af usaglighed, da jeg mener allerede at have gjort det tilstrækkeligt i andre sammenhænge.

Som baggrund for det på mange måder værdifulde tekstudvalg måtte det have været udgivernes pligt at sammenfatte, hvad vi idag ved om hekse- og heksemyter i fortid og nutid. I stedet forekommer det mig, at de har gjort sig umage for at fortælle et overfladisk hekseinteresseret publikum lige netop, hvad man forventer og gerne vil høre om dette pirrende emne, nøjagtig som Erica Jong gjorde det under foregivende af at skrive en heksenes kulturhistorie (anm. af undertegnede i *Jyllandsposten* 29.1.1983). Sådanne bøger skal folk have lov at slappe af med; men jeg har svært ved at se, hvordan man kan forsvare at bruge dem til at undervise efter.

Der skrives også universitetsspecialer om hekse, mest inden for faget historie, og flere af dem har fundet vej til trykken. 1982 kom Karsten Sejr Jensens *Trolddom i Danmark 1500-1588* (Arken), 1983 Merete Birkelunds arbejde om de østjyske (anm. *Folk og Kultur* 1985) og nu foreligger Kim Tørnsø om de vestjyske hekseprocesser. Undersøgelsen er begrænset til fire herreder, Vester Horne, Skast, Gørding og Ribe, samt Fanø birk. Fra dette forholdsvis lille område har forfatteren fremdraget ikke mindre end 90 heksesager, hvilket svarer til en ottendedel af, hvad der kendes fra hele Jylland. Tidsmæssigt fordeler processerne sig over 81 år, idet den første er fra 1572 og den sidste fra 1652, hvor Anne Bruds i Ribe bliver brændt. Man skal stå tidligt op for at finde noget, som forfatteren ikke er bekendt med i forvejen, men i den store kopisamling af heksesager fra Viborg landsting, der i samarbejde med historikeren Jens Christian Vesterskov Johansen er tilvejebragt på Dansk Folkemindesamling, har vi dog tre, som Kim Tørnsø har oversat. Det drejer sig om landstingsdomme fra 1617, 1631 og 1655, hvoraf den sidste vedrører en Fanøkone, som kort efter Sankthans var blevet overfaldet i sit hus af en nabo og kaldt »troldkvinde«. Voldsmanden dømtes til offentligt at rense konen for den onde beskyldning og til at betale sagens omkostninger. Hvis vi medregner denne næsten omvendte hekseproces, må perioden for den vestjyske forfølgelse altså forlænges med tre år.

Blandt de unge historikere er Tørnsø nok den, som kommer folkemindvidenskabens nærmest: »Ved at forklare troldomsprocesserne som funktions- eller årsagsbestemte er der en tendens til at undervurdere deres sammenhænge... Trolddomsforfølgelserne havde først og fremmest deres udspring i samtidens troldomsopfattelse og i det betydningsrum denne indgik i (s. 7).« Denne programerklæring følger bogen smukt op. Med stor indlevelse skildres hverdagens system af magiske forestillinger, der, som forfatteren meget rigtigt påpeger, i sin folkelige form udgjorde »en slags lukket univers, hvor trolddom blev opvejet af modtrolddom og beskyttelsesmagi (s. 123).« Det var således ikke magien, befolkningen ville til

livs, når den rejste trolddomsanklager, men kun dens negative anvendelser. Med fremkomsten af en kirkelig trolddomsopfattelse, der i modsætning til den folkelige havde en mytologisk overbygning og generelt tog afstand fra magi, kom det folkelige forestillingsunivers ud af balance. Kirken gjorde troldfolkene til samfundets værste fjender, og det er forfatterens hypotese, at hele indholdet og dynamikken i kirkens opfattelse gav befolkningens holdning til trolddom en drejning, så den blev langt mere aggressiv og gav sig udtryk i forfølgelserne og heksebålene, der kulminerede i begyndelsen af 1600-tallet. Det er en af Tørnsøes fortjenester, at han med fremdragelse af nye kilder og ikke mindst en metodisk stringent analyse af procesmaterialet har fået præciseret kirkens rolle i vor hjemlige hekseforfølgelse. Den kirkelige opfattelse med dens mytologiske overbygning er således ganske fraværende i anklagerne, vidneudsagnene og domsgrundlaget, hvilket forfatteren tolker som udtryk for resistens hos befolkningen og som en vægning fra de verdslige domstole mod at beskæftige sig med andet end den konkrete skadeldovende trolddom. Derimod kommer kirkens trolddomsmytologi frem i tilståelserne aflagt efter domsafsigelsen som oftest under tortur, men her gjaldt det ikke længere bevisførelse, men om at frelse den sjæl, der efter henrettelsen på bålet skulle stedes for den evige dommer. Dette forhindrede selvsagt ikke gejstligheden i at deltage i forfølgelsen individuelt, som Vardepræsten Peder Madsen, der omkring 1617 optrådte som medanklager mod otte forskellige hekse, hvoraf han fik de tre brændt.

Men præsterne var også med på den anden side. Et kapitel er viet hr. Jens Hansen Rusk, der opnåede stort ry som klog mand, inden han i 1611 »for Trolddom blev Vid Kiergaards Birche Ting brænt«, som der står på den i bogen gengivne præstetavle for Lønne kirke. Der er også andre nyheder mellem illustrationerne, bl.a. et middelalderligt træsnit visende trolddom med voksdukke, som forfatteren desværre ikke røber kilden til, og en fin pennetegning af Exner, »Hos den kloge Kone«, fra 1912 står der i billedteksten, men hvis det er *Johan Julius Exner*, må den være tidligere, eftersom kunstneren døde i 1910.

Over for en, bortset fra småting, så helstøbt undersøgelse som denne har jeg kun få indvendinger. Nu der er gjort så meget ud af gejstligheden, kunne man også have ønsket sig en udredning af trolddomssynet hos den *verdslige* overklasse, men det nævnes kun i nogle få linjer (s. 125). Med hensyn til det store sagsantal i det vestjyske område, er jeg enig med forfatteren i hans afvisning af tidligere forklaringsforsøg, men jeg deler ikke helt hans pessimisme, når han konkluderer, at vi i dag nok er afskåret fra at få nogen udtømmende forklaring på, hvorfor der netop i dette område førtes så mange hekseprocesser. Jeg vil anbefale at kigge nærmere på F. Skrubbeltrangs og andres diskussion af gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede (*Historisk Tidsskrift* 12 r. V., 1971). Netop i det vestjyske område synes der at have fandtes eksempler på op til en halv snes brugere pr. gård, med andre ord sande udklægningsanstalter for sociale konflikter og dermed forbundne hekseprocesser.

Bogen er forsynet med en omfattende kildefortegnelse og en kommenteret litteraturliste, statistiske bilag og den efterhånden obligatoriske hekseliste (dog uden oplysninger om sagernes individuelle udfald, og da bogen også mangler et personregister, er det ofte svært, ja undertiden umuligt at se, hvem der blev brændt, og hvem der blev frifundet). Endelig er der en ordliste med korte og forbilliget korrekte forklaringer – bortset fra oplysningen om broder Francesco Guazzo (s. 131), som ikke var »spansk munk«, men italiener. Jeg savner imidlertid ordet »trolddom« i denne liste. Man kan diskutere det hensigtsmæssige i at bruge denne fra kilderne hentede term som »fællesbetegnelse for de forestillinger, der lå bag processerne (s. 8)«, men eftersom forfatteren i sin fremstilling nu har valgt at kalde det altsammen for trolddom, ville det have været på sin plads med en udredning af begrebet og dets forskellige betydninger.

Dette skal dog ikke skræmme nogen fra at læse bogen, som er klart disponeret, velskrevet og fængslende, både når forfatteren med menneskelig sympati og indlevelse fokuserer på de individuelle livsskæbner, og når han med ægte forsker-

entusiasme prøver at forstå og forklare tingene i en større sammenhæng. Kort sagt en intelligent bog, som man ikke keder sig med, og som jeg specielt kan anbefale lærere at inddrage i undervisningen, som en antidosis til det bras, man for det meste først falder over i skolen, på biblioteket eller hos boghandleren.

Gustav Henningsen.

Anette Vasstrøm: Holmens By

Nyboder og dets beboere – især i nyere tid. Orlogsmuseets skriftrække Nr. 1, 1985.

253 s. ill. Kr. 189.

ISBN 87-7001-167-2.

De fleste kender Nyboder, bydelen i København med de lave gule længer og de hyggelige gader. Mange ved også, at det var Chr. IV, der byggede Nyboder til flådens folk, men ret meget mere ved man heller ikke. Det er først og fremmest huse og mindre miljøet, der forbindes med Nyboder. Derfor må det hilses med glæde, at Orlogsmuseet i 1979 tog initiativ til en indsamling og en undersøgelse af dagliglivet i Nyboder, som etnologen Anette Vasstrøm med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd har stået for og som bogen, *Holmens By* fortæller om.

Bogen adskiller sig på mange måder fra tidligere værker om Nyboder. For det første fordi den er etnologisk, dvs. at vægten er lagt på skildringen af den kulturelle virkelighed gennem såvel skriftlige og mundtlige kilder som gennem observationer i miljøet. For det andet fordi den skildrer dagliglivet i nyere tid, ca. 1850 til nutiden, som ikke tidligere har været behandlet for Nyboders vedkommende. Sidst men ikke mindst fordi mange nuværende og tidligere beboere i Nyboder selv har deltaget aktivt i undersøgelsen og dermed har haft mulighed for at præge den. Undersøgelsen er et såkaldt folkeforskningsprojekt, en nyere undersøgelsesform, der med succes har været prøvet i Sverige og enkelte steder i Danmark. Det er en meget tidskrævende undersøgelsesform, der indebærer studiekredsaktiviteter, formidling og diskussion af foreløbige resultater og et stadigt engagement for at holde interessen fangen. Til gengæld betyder det, at det indsamlede

materiale gennem studiekredsene får en yderligere bearbejdelse, der kan give en undersøgelse nye perspektiver og undertiden fange fænomener som her f.eks. negative sider ved miljøet, som den enkelte meddeler kan være tilbøjelig til at forbigå. Om indsamlingen og undersøgelsen gøres der på udmærket vis rede for i indledningen, hvor den hidtidige forskning og øvrige Nyboderlitteratur også gennemgås. Det bør dog anbefales at forklare etnologiske fagudtryk, som næppe er lige forståelige for alle.

Målet med undersøgelsen har været at beskrive og analysere beboernes livsform, herunder også variationerne i livsformen på baggrund af beboernes placering i tid og social struktur ud fra den antagelse, at den hierarkiske struktur i flåden også har præget livet i Nyboder og i de enkelte hjem. Dette er baggrunden for den meget omfattende gennemgang af samfundsstrukturen, herunder de administrative forhold, bebyggelsen, boligernes indretning og udlejningsmønster, arbejdslivets sociale organisation eller de betingelser, som flådens eller Holmens faste stok og deres familier har levet under gennem tiderne. Oversigtskapitlerne bygger i væsentlig grad på allerede publiceret materiale, specielt på marinehistorikeren H.D. Linds værker fra slutningen af forrige århundrede samt på enkelte ældre erindringer og nyindsamlet materiale. Den historiske oversigt kan virke vel stor, når undersøgelsens hovedsigte er at belyse dagliglivet i nyere tid. På den anden side får man her en god og solid baggrundsviden, der gør det lettere at følge forfatterens analyse af livsformerne i sidste halvdel af bogen. Nyboder er anlagt som boliger for flådens folk med det formål at give Orlogsflåden og værftet et fast mandskab. Ved kombinationen arbejde, eller tjeneste som det hedder, og bolig sikrede kongemagten sig en fast og loyal arbejdsstyrke, der kunne reproducere sig selv. Dette skete dels gennem boligpolitikken, hvor den enkelte gennem sin karriere havde mulighed for at få stadig bedre boligforhold, dels gennem uddannelses-systemet, hvor drengene mod gratis undervisning og kost forpligtede sig til en livslang tjeneste i flåden eller på værftet, hvorved de sikrede kontinuiteten i mand-

skabsstyrken. Disse forhold har bevirket, at Nyboder gennem tiderne har udviklet sit eget helt specielle kulturelle mønster, hvor især de gamle Nyboderslægter har været med til at videreføre traditionerne.

Mens de historiske kapitler til tider kan virke lidt tunge, er formen helt anderledes i bogens sidste halvdel, der beskriver dagliglivet i Nyboder. Af det store erindringsmateriale, der er indsamlet, er udvalgt en repræsentativ række, der belyser dagliglivet inden for de forskellige mandskabs-kategorier, fra matrosen og håndværkeren til linieofficeren, herunder såvel gamle Nyboderfamilier som tilflyttere, traditionelle erhverv som nyere erhverv, der er kommet til som følge af den tekniske udvikling. Erindringsmaterialet er brugt på en forbi-ledlig måde. Ofte er erindringer blot erindringer eventuelt med en kort indledning eller de bruges som anonymt kildemateriale til belysning af et emne. Her har forfatteren valgt at lade erindringerne fortælle om de enkelte familiers hverdagsliv gennem korte og lange citater afbrudt af beskrivelser, der ligeledes bygger på erindringsmateriale. I de enkelte afsnit er forfatteren hele tiden med gennem kommentarer og supplerende oplysninger, der sætter den enkelte families liv ind i en større sammenhæng, indtil der tegner sig et billede af en klar Nyboderlivsform. Selv om alle erindringerne belyser de samme sider af hverdagslivet, familien, børnene, boligen, husholdningen, tjenesten, omgangslivet med slægt og naboer osv., virker det aldrig som gentagelser. Det er forskellige sider af livet, der fokuseres på og alligevel det samme. Især skal fremhæves afsnittet om marineingeniøren, hvor erindringerne er suppleret med forældrenes brevveksling under faderens tjenstlige fravær. De fortæller om forældrenes daglige tilværelse, hun i hjemmet og han på skibet, om glæder og sorger, praktiske gøremål og særlige begivenheder som f.eks. datterens fødsel samt ikke mindst om den ømhed, kærlighed og længsel, to mennesker kan føle for hinanden. Brevene ligger tæt på den virkelighed, som erindringerne søger at nå, og de fortæller om følelser, som barnet, den senere erindringskriver nok kan fornemme, men aldrig skildre på samme intense måde.

Allerede i kapitlet »det totale samfund« fremhæves den særlige Nyboderkultur, hvoraf nogle af de træk, der fremhæves som karakteristiske for Nyboder dog også er kendt andre steder. Dette gælder f.eks. eksistensen af en fælles identitet, en vilfølelse eller en særlig dialekt, brug af øgenavne på en positiv måde, foreningsdannelser, gode naborelationer og et lidt køligt forhold til tilflyttere. Nogle af disse forhold kan muligvis være stærkere i formen her end andre steder, men specielt særegne for Nyboder er de ikke. De findes også i andre lokalsamfund, der afgrænser sig til omverdenen gennem f.eks. et særligt erhvervsgrundlag. De er f.eks. meget tydelige i fiskerlejer som Tårnbæk og Skovshoved og de forekommer uden tvivl også i andre tilsvarende lokalsamfund. At børnene identificerer sig med Nyboder over for børn udefra, kan heller ikke siges at være specielt for Nyboder. Det har således ikke været ualmindeligt, at børnene i de enkelte Københavnske gader har ført krig mod hinanden, men dog måske ikke på helt samme autentiske måde som flådens børn har kunnet. Langt mere interessant er det fænomen, at tjenestens struktur afspejler sig i samfundsformen og som må siges at være specielt særegne for Nyboderkulturen. Det fremhæves flere gange i bogen og uddybes i det sidste kapitel, der behandler det kulturelle mønster. Tydeligst kommer det frem i boligernes indretning og i deres fordeling efter rang, hvor det er op til den enkelte gennem den tjenstlige indsats at sikre sig selv og sin familie en bedre bolig. Tjenesten afspejles også i familiemønstret, hvor moderen meget fint sammenlignes med skibets næstkommanderende, der er den egentlige arbejdsleder, mens faderen som kaptajnen er højeste appelinstans. I det daglige er det moderen, der tager sig af det praktiske og som styrer økonomien, men i erindringerne er det faderen, der får den meste omtale. Det er ofte ham, der optræder som legeonkel og det er ham, der giver familien status og den eftertragtede bolig. Falder han bort, må enken og børnene flytte til en dårligere bolig. Tjenesten afspejler sig også i opdragelsen og pligtfølelsen samt i opfattelsen af det respektable liv, som nok er borgerligt orienteret, men som også er et middel til at hævde sig over

for folk af højere rang. Til sidst fremkommer forfatteren med den antagelse, at selv om Holmens folk er lønarbejdere, har de en anden holdning til arbejdet end andre lønarbejdere, hvor arbejdet forklares som midlet til at opnå en bedre fritid. For Nyboderfolkene er det loyaliteten og tjenesten, der er det afgørende, hvorved arbejdet bliver et mål i sig selv. Samme holdning menes at eksistere i andre hierarkisk opbyggede etatsinstitutioner som toldetaten, postetaten, DSB m.fl. Det er et interessant og nyt syn på livsformsbegrebet og især lønarbejderlivsformen, som her er antydet, og som er tydeligt at se for Nyboders vedkommende, men som er lidt svært at se, når det gælder de øvrige etater. Noget kunne dog tyde på, at lønarbejderens holdning til arbejdet er langt mere differentieret end hidtil antaget.

Endelig skal fremhæves de mange udmærkede diagrammer og tegninger, der giver gode oversigter og som er med til at sætte erindringerne udsagn ind i en større sammenhæng. Til sidst skal nævnes et rent teknisk problem. Holmens By er en spændende bog, men uhyre anstrengende at læse, da den er skrevet med en lille maskinskrivningsskrift og med mange enheder. Værre er det med citaterne, der er fremhævet med en mindre og åben kursivskrift og værst med billedteksterne, hvor der er valgt en miniskrift, som bedst kan læses med lup. Orlogsmuseet burde have ofret en smukkere og mere læsevenlig typografi på dette værk. Det havde det fortjent.

Birgit Vorre

Knud B. Christoffersen:
Købstaden Frederikssunds historie
1801-1970

1. Bind 1801-1900. Forlaget Thorsgaard, Frederikssund, 1986, 423 s. ill. Kr. 385. ISBN 87-88165-39-6.

Oprindelig var Frederikssund kun en lille ladeplads for købstaden Slangerup, men den gode beliggenhed gav ladepladsen vækst medens gamle Slangerup mere og mere stagnerede. Konsekvensen blev, at denne tilsidst i 1809 mistede sine købstadsrettigheder, medens Frederikssund

herefter blev selvstændig købstad. I 1931-37 skrev juristen Arne Sundbo et grundigt to-bindsværk om de to byers historie indtil 1809. Lokalt har man dog længe savnet en fortsættelse af Sundbo's byhistorie. Det rådes der nu bod på. Første bind af et tobindsværk, der skal føre byens historie helt frem til kommunalreformen i 1970, er nu udkommet. Forfatteren, der er adjunkt i historie ved det lokale gymnasium, har gennem knap ti år samlet stof til den moderne nykrønike. Dette bind, der dækker perioden 1801-1900, er blevet en imponerende kramkiste med data om byens mennesker og huse, men også en beretning hvor forfatteren har blik for samspillet mellem righistorie og lokalhistorie.

Bogen er disponeret i fire kronologisk ordnede hovedkapitler: Først et øjebliksbillede af scenen. De to byer i 1801; dernæst en beskrivelse af Frederikssunds udvikling 1801-1900, opdelt i 3 kapitler (tiden 1801-50, 1850-85, 1885-1900). Kapitlerne med de tre perioder omfatter mere end ialt 30 underkapitler, der belyser en række sider af byens liv, bl.a. det politiske liv, skole og socialvæsen, erhvervslivet, de religiøse brydninger, det filantropiske arbejde for byens forskønnelse m.m.

Det første hovedkapitel, øjebliksbilledet af Frederikssund/Slangerup 1801, er særdeles veloplagt skrevet og i en nærmest dramatiseret form, idet man efter aftale med byfoged Rathenburg får lov at følge med en lille gruppe brandforsikringsfolk rundt i byen en februarold eftermiddag. Undervejs på turen fra dør til dør hører man om husenes udseende og indretning og beboernes erhvervs- og familieforhold. Byen talte dengang kun 50 husstande, hvoraf langt de fleste boede i stråttækte huse. Baggrunden for det lille formidlings-scoop er den særlige kildemæssige konstellation: Den første brandtaksation og 1801-folketællingen, blev i Frederikssund gennemført med få ugers mellemrum.

Efter den veloplagte byvandring i første kapitel glider bogens skrivemåde over i en mere traditionel, men stadig frisk stil. Undervejs er der dog flere små stilskift som vidst skyldes litterær afsmitning fra det forskelligeartede kildemateriale. Kapitlernes opdeling i mange underafsnit kombineret

med de vældig mange (i sig selv spændende) store illustrationer føles lidt tungt, når bogen skal læses i større sammenhængende stræk. Værkets styrke ligger i dets store righoldighed af oplysninger om vidt forskellige sider af Frederikssund som lokalsamfund. Det er forsynet med fyldige registre, litteratur- og kildehenvisninger samt mange tabellariske oversigter. Bogen rummer omkring 250 illustrationer i form af gamle bykort, matrikelkort, grundplaner og opstalter. Bogens store format (A4) har gjort det muligt at gengive mange af de gamle fotos i omtrent samme format som de originale skarpe glasnegativer. Den sønderjydske fotograf Johannes Hansen, der etablerede sig i byen i 1896, har optaget de fleste af de fine bybilleder. Ingen tvivl om at bogen fremover vil blive et flittigt benyttet opslagsværk blandt de mange lokalhistorisk interesserede på egnen samt byhistorisk interesserede rundt om i landet.

Lokalt krydses der fingre for at forfatteren har tid og kræfter til endnu en flot con amore indsats for sin bys historie. Værkets bind 2 er planlagt til at udkomme omkring 1990.

Carsten Hess

Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse

Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland. Dalhus forlag. Struer 1986. I kommission hos Landbohøiografisk Selskab . 217 sider, illustreret. 135 kr. ISBN 87-88999-00-9.

Dette er en bog, som man har gået og ventet på. I årenes løb er der *tal*t meget om, hvordan man kunne undersøge de folkelige græsrodders liv og virke og om, hvordan man kunne vise sammenhængen mellem de mange bevægelser og initiativer – men få har gjort noget ved det.

Men nu er den her altså. En bog, som er mere end et lokalt eksempel. En bog, der ikke blot tager en enkelt bevægelse op, men som ser vækkelse, politik og andelsfællesskab i et samlet helhedsperspektiv. Og det skal siges med det samme: Det er en bog, der lever op til forventningerne. Henning Ringgaard Lauridsens levende og

eksempeltætte beskrivelse af vækkelse og bevægelse i den vestjyske bondebefolkning på egnen mellem Lemvig og Holstebro (nærmere bestemt Vandfuld, Skodborg og Hjerm herreder mellem Limfjorden og Nissumfjord) i det forrige århundrede, er blevet til mere end egnehistorie for lokalt interesserede. Det er blevet til en velunderbygget og meget vedkommende bog om et samfund i opbrud: Det samfund hvorfra så meget i vor egen tids verden går. I det perspektiv er »Folk i bevægelse« en lille Danmarkshistorie.

Bogen er disponeret i tre kronologiske hovedafsnit. Det første behandler den gamle almuekultur, som den så ud for den første generation af selvejerbønder. Det er vækkelsesbevægelsernes og de gudelige forsamlings tid. Det andet og mere fyldige afsnit behandler folkemødernes og grundlovsfesternes tid i årene fra 1870 til 1885, gennembrudstiden for grundtvigianismen og partiet Venstre. Det tredje og største hovedafsnit følger udviklingen op til årene omkring århundredskiftet. Det er indre missions kraftige gennembrudstid. Det er landbrugskrisens og andelsfællesskabernes tid. Bogen afsluttes med et rids af de folkelige bevægelser udvikling igennem vækkelsens, organiserings og institutionaliserings faser og en perspektivering af deres samfundsmæssige og kulturelle betydning.

Bogens iøjnefaldende kvalitet skyldes især tre forhold: Dels bygger den på godt håndværk; et grundigt og opfindsomt forskningsarbejde, som Aarhus universitet har belønnet med en guldmedalje. Dels er der arbejdet meget med bogens form. Den viden, der i sin tid blev fremlagt i prisopgaven, (og som er suppleret og udvidet undervejs) er omstruktureret og genfortalt med henblik på en bredere læsekreds end dem, der sætter pris på akademiske afhandlinger i telefonbogsformat. Endelig er bogen gennemillustreret med et fint fortællende og varieret billedstof. Her er inspiration at hente for alle, der arbejder med at skrive og/eller med at fortælle/undervise.

Bogen indkredser og påviser det betydelige omfang og den centrale betydning, som de forskellige initiativer og bevægelser havde i de nye muligheders og de nye omkostningers opbrudstid. Vi møder hand-

lende mennesker og følger konsekvenserne af deres holdninger. Det velkendte blandes med det overraskende, når tingene ses i den lokale hverdags sammenhæng. Brugsforeningen indrettes i forsamlingshuset, Vestres talerstol rejses på byens udmarker tæt ved valgmenighedskirken. Der er mange valgmenighedsmedlemmer i mejeribestrelserne, men antallet varierer og vi møder også missionsfolk som aktive mejeristartere. Midt i de rasende provisorier kunne venstrefolk og højrefolk gå sammen om at bygge en valgmenighedskirke. Der var stort set ikke nogle *social*e forskelle mellem hvem der var grundtvigianere, og hvem der var missionsfolk (viser en række fremragende og let læselige tabeloversigter). Til gengæld var der en *kulturel* afgrund mellem det grundtvigske syn på »det naturlige menneskeliv« og den indre missionske opfattelse af »at leve et helligt liv«. Stort og småt bliver vævet sammen i denne helhed. Vi følger indre missions politiske korridorespil omkring præsteansættelser. Men vi ved også hvem der køber ind i brugsen og hvem, der handler hos købmanden. Og vi hører børnene råbe »friklattere« og »hovdømmere« til hinanden på vej fra kommuneskole og friskole. Jo, det er rigtigt at det, som den gang blev oplevet som en helhed også må studeres som en helhed.

Er det sådan, det skal gøres? Er der ingen indvendinger? Jo. Og de vedrører bogens afgrænsning af de helhedssammenhænge, der bliver taget op. Selv om fremstillingen har en stor bredde, ligger vægten tydeligt på de mest markante folkelige bevægelser og deres mest markante udtryksformer. Derved er bredden i den lokale folkelige omstrukturering kommet noget i baggrunden. På den anden side ligger der også noget inspirerende i at tænke over det, der ikke er skrevet så meget om. Der er meget at få øje på i de folkelige bevægelsers historie. Hvorfor står der f.eks. så meget om mænd og så lidt om kvinder i denne bog? Bogens titel er »Folk i bevægelse«. Burde den hedde »Mænd i bevægelse«? Hvilken plads kommer kvinder og børn til at indtage i de nye folkelige kulturers strukturer? Det slog mig, at fotografierne i bogen giver et langt stærkere indtryk af kvindernes og børnenes tilstede-

værelse end teksten gør. Og så begyndte jeg at tælle op: Bortset fra nogle enkelte billeder, der viser store forsamlinger møder vi nærmere bestemt 417 mænd, 270 kvinder og 201 børn. Der er mænd på 59, kvinder på 36 og børn på 24 af fotografierne. Flere nuancer kunne fremdrages, men dette kan være tilstrækkeligt for at vise, at bogen i højere grad behandler de kønssegregerede sider af de folkelige bevægelser end det brogede fællesliv, der har sit tyngdepunkt i de nye miljøers samværsformer.

Margaretha Balle-Petersen

Lis Paludan: Hækling. Historie og teknik
Borgens forlag 1986. 367 s. ill. kr. 500.
ISBN 87-418-7638-5.

Der skulle gå næsten 25 år fra Dansk Folkemuseum begyndte sin indsamling i 1885, før en hækling blev fundet værdig til at blive indlemmet i museets samlinger. Dette er interessant i tekstilhistorisk sammenhæng, men også spændende set fra andre synsvinkler.

Museets opfattelse af hvad der var værd at bevare var præget af Dansk Husflidsselskabs holdning. Bag dette selskab, stiftet i 1873, stod ledende borgere, der så det som deres fornemste opgave at bevare den gamle danske bondekultur. Og her hører hækling ikke hjemme. Det var unyttigt luksurarbejde, som landbokvinder og tjenestepiger ikke burde befatte sig med.

Det var fruene fra de bedrestillede kredse i byerne, der som tidsfordriv hæklede og broderede, men det berettigede så sandelig ikke pigen i huset til at gøre det samme. På trods af alle diskussioner blev hækling alligevel populær i alle samfundslag.

Således fortæller forfatteren og kunsthåndværkeren Lis Paludan i sit store værk: Hækling. Historie og teknik. Forfatteren har gennemrejst mange lande i Europa i sin søgen efter hæklingens udsprung. Teknikken kan spores til begyndelsen af 1800-årene, og den er således en af de yngste håndarbejdsformer, vi kender.

Hæklingen synes at have udviklet sig vidt forskelligt i Nord- og Vesteuropa. Fra Skotland beskrives teknikken i 1812. Den kaldes »shepherd's knitting« og blev brugt

til fremstilling af varme beklædningsgenstande i uld. En anden udvikling findes i Frankrig, hvor teknikken sandsynligvis udviklede sig fra tamburering, der var en yndet beskæftigelse i velstående kredse. Her var materialet tynde garnet som silke-, sølv- og guldtråd, samt hvid bomuldstråd.

For Irland har hæklingen fået en plads i landets historie ved, at den som hjemmeindustri betød overlevelse for en stor del af landets befolkning under den store hungersnød 1845–50. Den irske hækling repræsenterer desuden tekstil af høj kunstnerisk kvalitet.

Det er lykkedes Lis Paludan at finde trykte opskrifter fra 1824, og fra tiden umiddelbart efter er vist eksempler på punge, huer, manchetter, blonder, etc. med de tilhørende forlæg. Bogen viser andre

eksempler frem til ca. 1930. Den er inddelt i fire hovedafsnit, og en overskuelig indholdsfortegnelse samt flere sider index leder hurtigt læseren frem til det ønskede opslag. De næsten 800 illustrationer, hvoraf flere er i farver, giver den ikke-hæklekyndige en mulighed for at identificere ubestemmelige tekstilredskaber og bestemme hæklede genstande. Med hæklenål og -tråd har det nemlig været mulig at efterligne næsten alle andre textilt teknikker. Lis Paludan har skrevet opslagsbogen om hækling. Hun har erfaret, at Dansk Folkemuseums holdning til hækling ikke var enestående i Europa, men trods manglerne i museernes samlinger fortsatte hun utrætteligt, og nu foreligger dette pionerarbejde, som vil få stor betydning for tekstilfolk af alle slags.

Else Østergård

Indsendt litteratur

- ANDERSEN, BJARNE HJORTH & PER SCHULTZ JØRGENSEN: DAGPASNING FOR DE 6-10 årige. Socialforskningsinstituttet. Publikation 159. København 1987. 105 s. Kr. 48. ISBN 87-7487-301-6.
- ANDREASSEN, EYDUN: ÚR SØGN OG SØGU Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn 1986. 209 s. ill.
- BIRKERØD KALENDER. Birkerød omkring århundredskiftet. Kalender m. ældre fotografier – for 1987. Kr. 49,50.
- DØYGAARD, HEINO: FRA DET FORSVUNDNE DANSK VESTINDIEN. Strandbergs Forlag, Birkerød 1987. 96 s. ill. Kr. 88,50. ISBN 87-872-0093-7.
- ETHNOLOGIE FRANCAISE. Revue de la Societe d'ethnologie francaise, nouvelle série tome 16/1-3. Paris 1986. ISSN 0046-2616.
- FRA DET NU FORSVUNDNE SØLLERØD. Strandbergs Forlag. 1986. 95 s. Kr. 74,50. ISBN 87-872-0075-2.
- FREDERIKSVÆRKSEGNENS MUSEUM. Årbog 1986. Frederiksværk 1986. 79 s. ill. ISSN 0107-9476.
- GREGERSEN, H.V.: REFORMATIONEN I SØNDERJYLLAND. Skrifter, udgivne af HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND nr. 63. Aabenraa 1986. 260 s. ISBN 87-7406-0171.
- HANSEN, HENNY HARALD: ISLAMVS VERDEN. Nationalmuseet, København 1986. 48 s. ill. Kr. 75. ISBN 87-480-0590-8.
- HILTUNEN, MAIJA: WITCHCRAFT AND SORCERY IN OVAMBO. The Finnish Anthropological Society, Helsinki 1986. 178 s. ill. ISBN 951-95434-9-X.
- JØRGENSEN, FROVIN: ÅRØ FORTÆLLINGER. Eget forlag, Poul Møllersvej 19. Kolding 1986, 236 s. Kr. 95. ISBN 87-982318-1-2.
- JØRGENSEN, K.O.B.: DANSKE FOREGANGSMÆND indenfor teknik og naturvidenskab. Strandbergs forlag, Birkerød 1986. 224 s. Kr. 395. ISBN 87-872-0079-1.
- KRAG, HELEN og MARGIT WARBURG (Red): DER VAR ENGANG . . . AMOL IZ GEVEN . . . Jødisk kultur og historie i det gamle Østeuropa. Warburg. Gyldendal. Ill. Kr. 195. ISBN 87-01-44952-4.
- KRAMER, KARL-SIGISMUND: VOLKSLEBEN IN HOLSTEIN (1550-1800): Eine Volkskunde aufgrund archivalischer Quellen. Mühlau Verlag. Kiel 1987. 355 s. ISBN 3-87559-049-X.
- KÖRMENDI, ESZTER: OS OG DE ANDRE. Danskernes holdninger til indvandrere og flygtninge. Socialforskningsinstituttet, publikation 153. København 1986. 180 s. Kr. 120. ISBN 87-7487-291-5.
- LAURSEN, JESPER: KRYBSKYTTER I DANMARK. Beretninger fra det virkelige liv. Forlaget Skipperhoved, Ebeltoft 1986. 205 s. Kr. 168. ISBN 87-981329-3-8.
- MADAMMER OG JOMFRUER. 1700-tallets kvinder i håndværk og handel. Udstilling på Nationalmuseet. Nationalmuseet 1986. 55 s. Kr. 40. ISBN 87-480-0609-2.
- MADSEN, HANS HELGE: ØSTERBROS HERLIGHEDER – en bydels identitet. Nationalmuseets forlag. Kr. 148. ISBN 87-480-0577-0.
- MOLTKE, ERIK: RUNES AND THEIR ORIGIN. DENMARK AND ELSEWHERE. Revideret og opdateret udgave af Erik Moltkes bog fra 1976: Runerne i Danmark og deres oprindelse. Nationalmuseets forlag. D.kr. 409. ISBN 87-480-0578-9.
- MORTENSØN, OLE m.fl.: DET SYDFYNSKE ØHAV – en maritim introduktion. Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, Bd. 18. Svendborg 1986. 36 s. ill. Kr. 35. ISBN 87-87769-077.

- NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986. København 1986. 223 s. ill. Kr. 195. ISBN 87-480-0588-6.
- NIELSEN, GUNNAR: ET GODT LIV – TRODS ALT. Erindringsserien »Folk fortæller« nr. 18. Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1986. 138 s. ill. Kr. 90 (kr. 50 for medlemmer). ISBN 87-87897-77-6.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 27. Lyngby 1986. 128 s. ill. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 28. Tema: Mandekultur. Lyngby 1986. 112 s. ill. ISSN 0008-1345.
- OLSEN, HENNING & MERETE PLATZ: OM EFTERLØN. Socialforskningsinstituttets Pjece 16. København 1985. 42 s. ill. Kr. 40. ISBN 87-7487-283-4.
- ORD & SAG 5-6. Institut for jysk sprog og kulturforskning 1986. Århus 1986. 56 s. ISSN 0108-8025.
- PLOUG, NIELS: 10 ÅR MED ARBEJDSLØSHED. Socialforskningsinstituttets Pjece 18. København 1986. 48 s. ill. Kr. 45. ISBN 87-7487-293-1.
- RASMUSSEN, HOLGER: BONDENS BILLEDBIBEL – bibelske motiver i folkekunsten. Nationalmuseet, København 1986. 48 s. ill. Kr. 75. ISBN 87-480-0590-8.
- SOLVANG, GUNNAR: FORANDRINGSPROCESSER OG SOCIAL KONFLIKT I ET SØNDERJYSK HUSMANDSSAMFUND. Notat 7/86 fra Kooperativ Forskning ved Institut for Samfunds- og Erhvervsudvikling, Sydjysk Universitetscenter. Esbjerg 1986. 65 s. ill. ISSN 0901-103x.
- STRUERFOLK. Lokalhistorie fra Strueregnet. 1986. Dalhus Forlag, Struer, 1986. 87 s. ill. Kr. 73. ISSN 0901-6716.
- SVERIGES MEDELTIDA BALLADER. Utgivna av Svenskt Visarkiv. 1986. Band 2: Legendvisor, Historiska Visor. 292 s. Sv.kr. 350. ISBN 91-22-00813-6.
- SÆKMOSE, AAGE: FRA BORG TIL HERREGÅRD. Søbygård – et stykke Ærø-historie. Forlaget Misteltenen, Ringe 1986. 47 s. ill. Kr. 50. ISBN 87-88885-01-1.
- ØRBERG, PAUL G.: NÅR NØDEN ER STØRST. Viborg Gråbrødre Klosters historie fra reformationen til nutiden. Landsarkivet for Nørrejylland, 1986. 286 s. Kr. 274,50. ISBN 87-89039-00-9.

